

EGDOTIKA DIPLOMATIČKIH IZVORA U PROŠLOSTI I DANAS

Jakov Stipišić

I Egdotika kao jedna nova zasebna disciplina. Povijesni pregled načina izdavanja srednjovjekovnih tekstova

Formiranje pomoćnih povijesnih znanosti teklo je postepeno, pa se može smatrati da je izdvajanje svake od njih kao autonomne discipline rezultat kritičkog izučavanja povijesnog dokumenta, kako onog narativnog, tako i onog diplomatskog. Klasična podjela, odnosno grupiranje ovih znanosti probija svoje ustaljene okvire, pa njihov broj raste. U posljednje vrijeme skupini pomoćnih povijesnih znanosti pridružile su se filigranologija i kodikologija. U najnovije pak vrijeme među pomoćne povijesne znanosti neki su počeli uvrštavati i egdotiku, tj. znanost koja se bavi teorijom i praksom izdavanja povijesnih izvora. Doduše, o njoj se još ne može govoriti kao o priznatoj zasebnoj disciplini, jer njezino mjesto i odnos prema ostalim pomoćnim znanostima još nisu definirani. Činjenica je da neki autori u svojim diplomatskim priručnicima dodaju zasebno poglavlje posvećeno problematici izdavanja povijesnih dokumenata, a u prvom redu onih diplomatskog karaktera. Njezino značenje danas je to veće što se i povijest na svoj način uključila u znanstvenu revoluciju našeg vremena, o čemu svjedoči prava eksplozija povijesne literature, časopisa, priručnika i pomagala. S druge strane, kilometri polica arhivske građe djeluju nekako obeshrabrujuće pred pitanjem što da se radi s tom građom, kako da se učini dostupnom širem krugu znanstvenih radnika, u kojem obliku, kojim tehničkim sredstvima, u čiju kompetenciju to spada, kako će se publiciranje izvora prilagoditi praksi u pojedinim zemljama itd. Ova su pitanja u posljednje vrijeme poticana na raznim znanstvenim sastancima a nisu izostale ni brojne radnje i prijedlozi o jedinstvenoj metodi izdavanja izvora.¹ U stvari, to je vrlo stara problematika oko utvrđivanja istine sadržane u dokumentu. Pred golemom masom arhivskog materijala moramo sebi postaviti pita-

¹ Ovome problemu bio je posvećen posebni međunarodni sastanak u Rimu 14—18. travnja 1953. Citav sadržaj sastanka publiciran je pod naslovom *Atti del convegno di studi delle fonti del medioevo europeo in occasione del 70° della fondazione dell'Istituto Storico Italiano* (Roma 1957).

Istom problemu bilo je posvećeno Savjetovanje Društva arhivskih radnika Hrvatske održano u Dubrovniku 27—30. X 1970.

nje: zar nije moguće naći prikladniji, kondenziran oblik publiciranja povijesne građe? Očito je da će se u budućnosti morati nešto učiniti, jer suvremena metoda naučnih istraživanja ne trpi balasta, a ne može se reći da upravo na tom polju u okviru povijesnih istraživanja i publiciranja dokumentarne građe ne postoji određena konzervativnost. Stoga će ono što je ovdje rečeno biti u prvom redu prikaz onoga kako je na tom području bilo jučer i kako je danas, a manje neki prijedlog kako treba da bude sutra. Mi smo svjedoci kako tehnička sredstva prodiru u arhive, počevši od mikrofilma, magnetofonske vrpce do xerox-tehnike. Sve su to mediji koji nam stavljaju na raspolaganje povijesni dokument. Međutim, može se sa sigurnošću očekivati da će i kompjutor u budućnosti tamo naći svoje mjesto vršeći isto tako ulogu medija između dokumenta i istraživača.

Već je rečeno da se egdotika tek formira kao zasebna disciplina, pa se još ne nalazi ni u enciklopedijama kao posebna natuknica. U zemljama zapadne Evrope već je općenito prihvaćen njen naziv grčkog porijekla (ἐξδηλώμι = izdajem). U Sovjetskom Savezu ustalio se naziv *arheografija*, a potječe još iz vremena kada je u carskoj Rusiji 1834. pri Ministarstvu narodnog prosvjećivanja bila osnovana *Arheografska komisija* za izdavanje povijesnih izvora pod rukovodstvom P. M. Stroeva. Već 1837. ta je komisija izradila pravila za objavljivanje narativnih i diplomatskih izvora do početka 18. stoljeća. Radovi te komisije nisu izostali. Ona je djelovala sve do 1922, kada je ušla u sastav Akademije nauka SSSR. U pomoćne povijesne znanosti uvrstio ju je ruski paleograf L. V. Čerepnin.² U nekoliko navrata poslije 1922. pristupalo se u SSSR-u razmatranju problematike izdavanja izvora. Tek 1955. redigirana su pravila izdavanja historijskih dokumenata, na kojima su zajednički radili Historijski institut Akademije nauka SSSR-a, zatim Glavna arhivska uprava i Moskovski Historijsko-arhivski institut.³ Naziv arheografija po svom značenju identičan je s nazivom paleografija, pa u tom smislu može izazvati određenu zabunu. Stoga bi se moglo reći da je termin egdotika adekvatniji. Da li ćemo je ubrojiti među povijesne znanosti, to je vrlo teško reći. Zadatak egdotike je sasvim praktičan, a sastoji se u tome da izradi metodu publiciranja povijesnih dokumenata, i to onih narativnih i onih diplomatskih. U osnovi metoda izdavanja ovih dviju skupina povijesnih izvora i ne razlikuje se bitno. Uostalom, svaki dokument za sebe predstavlja, bez obzira na vrstu kojoj pripada, zaseban problem i traži individualno tretiranje.

Problematika izdavanja izvora vrlo je stara, a vezana je u prvom redu za probleme izdavanja biblijskih tekstova i onih iz grčko-latinske literature. Budući da u jednom književnom djelu kao i u povijesnom dokumentu postoje dvije vrste problema, a to su problem izvornosti teksta i problem njegove povijesne istinitosti, razvile su se dvije vrste kritike. Prva je tzv. vanjska kritika ili eruditivna

² V. Čerepnin, *Ruskaja paleografija*, str. 23, 564–568, Moskva 1956.

³ Ruska historiografija carističke epohe svoje kritičke i egdotičke principe zasnivala je na metodi njemačkih teoretičara. Na tom se polju posebno istaknuo diplomatičar Aleksandar Sergejevič Lappo-Danilevskij. Nakon mnogih rasprava prihvaćen je nov, moderan i jedinstven sistem, kodificiran pod naslovom *Pravila izdanja istoričeskikh dokumentov* (Moskva 1956), u kojima je prihvaćena interpretativna metoda izdavanja s određenim i točno preciziranim stavom prema osnovnoj ortografiji dokumenta, uz određenu modifikaciju interpunkcije i upotrebe velikih i malih slova.

kritika, dok se druga zove literarna ili nutarnja kritika. Zadatak prve je da utvrdi prvotni oblik, vrijeme i mjesto postanka rukopisa, njegova autora, čisteći ga od svih deformacija koje su ga kroz razne kopije mogle odvojiti od njegova prvotnog autentičnog izraza, uočavajući nedostatke prepisivača, namjerne i nenamjerne interpolacije, razure, lakune, poremećaj riječi u rečenici itd. Druga se bavi djelom u cjelini a u prvom redu pitanjem provjeravanja istinitosti historijskih činjenica, interpretacije sadržaja, a naročito pitanjem u kojoj mjeri autor može biti izravan svjedok navedenih činjenica. Prva će se temeljiti na paleografskoj, jezičnoj i kodikološkoj analizi, dok će se druga temeljiti na historijskim kriterijima. Iako je jedna i druga kritika važna, prvoj neki daju atribut *humilior* (niža), a drugoj *sublimior* (viša). U stvari, nemoguće je odvojiti jednu od druge, kao što je nemoguće odvojiti i jednu i drugu od paleografije, a kad se radi o diplomatskim dokumentima, i od diplomatike, jer točnu interpretaciju teksta, a to znači preduvjet za utvrđivanje stupnja istinitosti njegova sadržaja, možemo dati tek na temelju teksta očišćenog od svega što ne pripada njegovu autoru. Gledajući na redosljed u proceduri, očito je da prva ima prvenstvo. Sasvim je razumljivo da je put do prvotnog teksta težak, da iziskuje vrlo preciznu analizu, a često neće dovesti do željenog rezultata. Poteškoća je naročito onda značajna kad dokument nemamo sačuvan u svoj njegovoj cjelini. Bit će čak i takvih dokumenata i izvora za koje nam drugi dokumenti tek daju naslućivati da su postojali. Pri ocjeni krnjih dokumenata moramo paziti prije svega da nas jalova kombinacija ne skrene s prave staze znanstvenih istraživanja i ne dovede do krivih zaključaka.

Povijesni dokument može biti original, katkada i autograf, ili kopija. S pravnog stajališta i koncepte ubrajamo u originale. Kada je riječ o originalu, osobito o autografu, onda je egdotička problematika daleko manja nego kad se radi o kopiji. Dok su diplomatski izvori u većini slučajeva sačuvani u originalu i unikat, dotle možemo reći za narativne izvore da je to prava rijetkost. Oko uspostave njihova primarnog teksta iskristalizirale su se dvije metode: historijska i lingvistička ili filološka. Historijska se metoda zasniva na tradiciji dokumenta te nastoji na temelju tradiranih rukopisa dati objektivnu sliku izvora ispitujući stvarno stanje rukopisa i njihov međusobni odnos u smislu starog Rankeova pitanja: *Wie es eigentlich gewesen*. Pristaše filološke metode ne pokazuju tolik interes za tradiciju izvora, već im je cilj da rekonstruiraju tekst originala služeći se terminologijom i načinom pisanja vremena kada je rukopis nastao. Njihov tekst je u stvari jedan fiktivni prateći tekst. Prva se metoda osniva na diplomaciji i primjenjuje se u prvom redu na diplomatske izvore, dok se druga primjenjuje na literarne tekstove. Zato Th. Sickel, ističući povezanost diplomatike i egdotike, s pravom veli: »*In der Bearbeitung des Stoffes hoffe ich mit meinen Mitarbeitern geleistet zu haben was bei dem jetzigen Stande der Urkundenwissenschaften in deutschen Landen von uns erwartet werden kann.*»⁴ Svojim pozivističkim stavom historijska, a u stvari genetska, metoda ispituje sve ono što se zbilo s tekstom jednog rukopisa na liniji original,

⁴ *Monumenta Germaniae Historica*, Conradi I. et Heinrici I. diplomata, p.I, Hannoverae 1879.

odnosno autograf-kopija, Metoda koju u istraživanju primjenjuju filolozi u praksi se dopunjuje s metodom historičara, iako jedni prenaplašavaju jednu a drugi drugu metodu. Kada neki tekst publicira filolog, on prije svega ispituje način jezičnog izražavanja i ortografije vremena postanka rukopisa, prema tome on uzima u obzir formalnu stranu rukopisa. Njegov prateći tekst je onaj kakav bi morao da bude po zakonima jezika. Kada to čini historičar, onda on misli prije svega na tekst kao transmisiju historijskih činjenica koje se ogledaju u jednom sasvim objektivno predstavljenom izvoru. Očito je da se historičari pri tome služe genetičkom metodom, koja je, kako je poznato, u stvari rezultat pozitivističke historiografije XIX stoljeća.

Gledajući na povijesni razvoj egdotike, teško je reći kada ona počinje. Kritički stav prema rukopisu, a on je usko vezan s problemom njegova izdavanja, poznat je već u antici. Nema sumnje da su razni prepisivači djela klasične literature zastajali pred problemom raznih varijanti jednog te istog teksta. Taj je problem odavna zadavao mnogo muke bibliotekarima u prošlosti a i danas, od sv. Jeronima do dom Quentina. Zanimljivo je da su humanisti prvi pokazali pravi kritički duh kako prema narativnim, tako i prema diplomatskim izvorima. Ovdje ćemo samo spomenuti slučaj Konstantinove darovnice i Neronov privilegij Habsburgovcima. Bio je to pravi znanstveni skepticizam, koji otvara put znanstvenoj metodi kritike povijesnog izvora. Neki koji proučavaju povijesni razvoj egdotike smatraju da ona počinje renesansom.⁵ Vremenski se to podudara s pronalaskom štampe, pa kako tek tada povijesni izvor dolazi u ruke šireg kruga znanstvenih radnika, i to u identičnom obliku, to se može uzeti taj datum kao početak egdotike. Sve prije izuma tiska bilo je ili individualno prepisivanje ili cehovski rad, koji je ipak bio podložan u svakom pojedinom primjerku raznim subjektivnim pogreškama, lapsusima, neznanju pisara. Tek tiskani izvor postaje opći predmet izučavanja. Istina, u početku štampe nije se odmah teoretski postavljalo pitanje načina izdavanja tekstova. Dapače, neko vrijeme tiskana knjiga ima sve osobine rukopisa: nerazriješene kratice, pravopisne nelogičnosti, nedosljednu upotrebu velikih i malih slova. Uza sve to ovaj epohalni događaj možemo ipak smatrati početkom egdotike. Neki taj period nazivaju predznanstvenim periodom egdotike.⁶ Kako taj termin malo govori o stvarnom sadržaju, možda bi bilo bolje nazvati ga jednostavno početnim periodom.

Što se tiče narativnih izvora, prve teoretske postavke o izdavanju objavio je u 15 točaka poznati bibliotekar Hallea J. J. Griesbach 1796. godine u grčkom izdanju *Novog zavjeta*. Međutim pravi sistem u proceduri oko utvrđivanja primarnog teksta (pratećeg) stvorio je klasični filolog i germanist Karl Lachmann (1793—1851). S njime počinje prava teoretska egdotika, a to znači drugi period u njenom povijesnom razvoju. On je prvi put primijenio filološku metodu kritike teksta na staronjemačke tekstove kao što su *Nibelungenlied* i poezija Walthera von der Vogelweide. Istu je metodu primijenio izdajući djela Propercija, Katula

⁵ Brygida Kürbisowna, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie metody wydawania źródeł historycznych*, »Studia źródłoznawcze« I, str. 56, Warszawa 1957. Rasprava sadrži vrlo dobar prikaz razvoja egdotičke teorije.

⁶ B. Kürbisowna, o.c., 86.

i Lukrecija Kara. Kao filolog on je utvrdio postupak kako da se dođe do autentičnog teksta nekog starog književnog djela koje je sačuvano u više kopija. Postupak se sastoji od nekoliko etapa. Prva je *recensio*. U toj se etapi proučavaju svi rukopisi narativnog djela, pa i oni koje ćemo kao istovjetne eliminirati, utvrđuje se genealogija svakog egzemplara i svaki od njih dobiva siglu kao vlastitu oznaku.

Sasvim je razumljivo da će postupak recenzije biti ovisan o broju kodeksa. Stoga razlikujemo dva slučaja:

1. Ako se radi o djelu koje je sačuvano samo u jednom jedinom rukopisu, onda se recenzija sastoji u opisivanju i prikazivanju nutarnjih i vanjskih karakteristika kodeksa u cjelini.

2. Ako je neko djelo sačuvano u dva ili više rukopisa, treba utvrditi njihov međusobni odnos i recipročne utjecaje. Taj će nam odnos postati uočljiv tek pošto po Lachmannovoj metodi izradimo genealoško stablo ili *stemma codicum* koje će jasno pokazati koji kodeksi izravno (*recta via*) potječu od originala, a koji su nastali iz neke kopije. Drugim riječima, analizom genealoške ramifikacije, tj. grananja tog genealoškog stabla utvrdit ćemo filijaciju svakog primjerka i njegovo mjesto u zajedničkoj tradiciji. Pri tome ćemo original označiti uvijek s A, dok ćemo kopije označiti s B, C, D itd. Daljnje grananje kopija nastalih iz B označit ćemo s B1, B2 itd. To grananje na dvoje zovemo *bifidnim* na troje *trifidnim*. Razumije se da u pogledu njihovih recipročnih utjecaja može doći do raznih kombinacija. Neki teoretičari predlažu da se izravni »potomci« kopije označe — uzmimo npr. kopiju B — s B', B'' itd. Međutim u praksi se često mjesto redoslijednih majuskulnih slova abecede upotrebljavaju sigle mjesta gdje se čuvaju rukopisi, kao npr. V = Vaticanus, FL = Florentinus, P = Parisiensis, ili pak sigle koje označavaju biblioteku, npr. MR = Bioblioteka Metropolitana Zagrabiensis. Razumije se da onda descendente i tih kopija nazivamo V1, V2 itd. ili MR1, MR2 itd.

Isto će se tako pokazati na temelju filološkog kriterija da su neki rukopisi identični te ne ulaze u kombinaciju za uspostavljanje teksta originala. U postupku ta se etapa naziva *eliminatio codicum descriptorum*. Iz naziva te etape proizlazi da i te kodekse treba ipak opisati. Nakon eliminacije ostat će nam tipovi kao predstavnici svoje tradicije. Lachmann kao filolog pristupa čišćenju teksta, odnosno ispravljanju jezičnih pogrešaka za koje se smatra da ne pripadaju autoru, a to sve zato da bi utvrdio arhetip od kojega počinje grananje ostalih rukopisa. To uspoređivanje raznih tradicija teksta i traganja za arhetipom jest druga etapa, a naziva se *examinatio* ili *divinatio* dok se samo čišćenje jezika naziva *emendatio*. Sva ova procedura treba dovesti do otkrivanja originala (*detectio originalis*). U uvodu izdanja *Novog zavjeta* izdanog u Berlinu 1842. Lachmann je sažeto definirao svoju metodu: »*Iudicandi tres gradus sunt: recensere, emendare, originem detegere, nam quid scriptum fuerit, duobus modis intelligitur: testibus examinandis et testimoniis, ubi peccant, revocandis ad verum: ita sensim a scriptis ad scriptorem transire debet.*«

Iako je Lachmannova metoda u svom začetku krila mnoge nedostatke, ona je u praksi izvojevala pobjedu kad su je prihvatili redaktori *Monumenta Germaniae Historica*. Dok je u prvom periodu prevladavao princip istinitosti n a j s t a r i j e g teksta, a u pogledu diplomatskog ma-

terijala princip kritike vanjskih i nutarnjih karakteristika isprave koje je uspostavio J. J. Mabillon, dotle u drugom Lachmannovu periodu prevladava princip primjene genetičke metode na kritiku teksta. Doduše, mora se naglasiti da je i sam J. J. Mabillon odstupao od principa istinitosti najstarijeg teksta, pa se često citiraju njegove riječi: *recentiores non semper deteriores*. To se osobito moglo primijeniti na kritiku teksta kodeksa djela klasičnih pisaca, jer je kopija jednog rukopisa iz XV stoljeća, koja je nastala po predlošku nekog rukopisa iz IX stoljeća, mogla biti bliža originalu nego neka kopija iz XII stoljeća. Koliko god pristaše Lachmannove škole zastupaju princip objektivne kritike, mora se naglasiti da je njihov pristup tekstu zaista suviše arbitraran, odnosno suviše smion. Osim toga njihovo povjerenje i sigurnost koju pokazuju prema ispravljenom tekstu nikako nije dokaz objektivne spoznaje. Stoga se počinju javljati protivnici Lachmannove škole, koji zastupaju krajnju obazrivost u pogledu uspostavljanja originalnog teksta, a posebno u pogledu klasificiranja rukopisa po shemi genealoškog stabla. Taj stav prvi je zauzeo (1920) izdavač starofrancuskih tekstova J. Bédier, i to u drugom izdanju epa *Lai d'Ombre*. Njime počinje podvojenost između grecista i latinista s jedne strane i izdavača starih tekstova pisanih narodnim jezikom s druge strane. Ovi posljednji zastupaju mišljenje da se ne smije dirati u tekst osim kada se radi o evidentnim pogreškama, tj. o lapsusima, a kao osnovni tekst treba uzeti onu kopiju koja najbolje odražava duh i vrijeme autora, a to je tzv. »*manuscrit de base*«. Zastupnici ovakvog izdavanja opravdavaju svoj stav činjenicom da će samo na taj način čitalac čitati tekst koji je najbliži vremenu postanka, a ne proizvod nekog filologa. Tako započinje treći period u povijesti egdotike, koji s obzirom na relativizam njegovih protagonista u pogledu mogućnosti klasifikacije i uspostave originalnog teksta nazivaju *periodom relativizma*. Osnovna je misao čitave ove grupe teoretičara, u koju spadaju J. J. Hartmann, zatim dom H. Quentin i Louis Havet, da ne postoji jedan opći postupak koji bi se primijenio na sve slučajeve. To je jednostavno izrazio J. J. Hartmann: »*Non potest ars critica certis definiri ac constringi legibus.*«⁷ Dom H. Quentin svoju metodu temelji u prvom redu na varijantama u kojima se rukopisi ili slažu ili suprotstavljaju, pa mu je zajednička pogreška (*faute commune*) kriterij zajedničkog porijekla. U svakom slučaju potrebno je posvetiti više pažnje vanjskim karakteristikama rukopisa, kao što su njegova povijest, provenijencija, materijalni sastav, ornamentacija. To je opća misao svih kasnijih teoretičara. Ali mora se naglasiti da utjecaj Lachmannov nije sasvim nestao, pa su neki zastupali umjereni kompromis između svih tih teorija. Daljem razvoju teorije kritike teksta i egdotike mnogo je pridonio novim pogledima P. Maas, koji je razradio teoriju o korupciji teksta. Pogreške on kategorizira prema njihovu značenju, tj. prema tome kako nam mogu pomoći pri uspostavi srodstva rukopisa. To su: *errores significativi* (Leitfehler), *errores coniunctivi* (Bindfehler) i *errores separativi* (Trennfehler). Prve su pogreške koje su karakteristične za više rukopisa, druge one koje ih izričito povezuju, a treće one koje izričito govore o drugom podrijetlu, pa ih odvajaju s obzirom na postanak. Konačno, među teoretičarima kri-

⁷ J. J. Hartmann, *Ars critica quid sibi habeat et qua utatur ratione*, »Mnemosyne« 48 (1920). Citat iz radnje Br. Kurbisowne, str. 59.

tike teksta i egdotike istaknuto mjesto zauzima Giorgio Pasquali, koji ističe da se rukopis ne smije odvajati od povijesnog fonda kojem je dugo pripadao.

Suvremena egdotika podliježe mnogim strujanjima. U reprodukciji teksta bilo da se radi o narativnim, bilo o diplomatskim izvorima, mišljenja se kreću između dvije krajnosti, tj. između tzv. *diplomatičkog i kritičkog (interpretativnog) ediranja*. Prvi način očituje se u *transliteraciji*. Nema sumnje da je utjecaj paleografije na oba pravca vrlo jak. Činjenica je da danas, nakon toliko vjekova od pojave tiska, neki suvremeni izdavači srednjovjekovnih tekstova prihvaćaju diplomatsku metodu kao jedinu ispravnu vraćajući se na taj način vremenu kada je egdotika bila još *in cunabulis*.

Da bismo shvatili značenje primjene ovih dviju metoda, potrebno je učiniti distinkciju između izdanja s obzirom na njihovu namjenu. Postoji nekoliko vrsta podjela, ali se sve mogu svesti na ove: 1. strogo znanstvena ili akademska izdanja, 2. znanstvena, namijenjena širem krugu povjesničara (popularna) i 3. za školsku upotrebu (*ad usum scholarum*). Pitanje metode izdavanja odnosi se uglavnom na prvu grupu.

U posljednje vrijeme na nekim međunarodnim sastancima raspravlja se o metodi izdavanja povijesnih izvora, a i nacionalne institucije zadužene tim zadatkom pokušavaju naći jedan srednji put koji bi zadovoljio znanstvene kriterije i prilagođavanje izvornom dokumentu. Zanimljivo je istaći da je evropski kontinent u tom pogledu dosta jednostupan u prihvaćanju moderne interpretativne metode, dok Englezi, naprotiv uporno stoje na principima diplomatske metode sa svim krajnostima koje ona može u sebi sadržavati. Pomoću tipografskih sredstava oni jednostavno stvaraju imitativnu kopiju, koja se drži čak i redaka iz predloška. Razumije se da takav tekst mora biti preopterećen raznim tipografskim znakovima u kojima se čitač jedva snalazi. To znači da oni reproduciraju tekst sa svim ortografskim pogreškama, neodvojenim riječima, interpunkcijom i upotrebom velikih i malih slova kao u originalu. Kratice razrješavaju, ali tako da kraćena slova označavaju kurzivnim slovima u zagradama. Razlog ovoj konzervativnosti leži svakako u *tipičnoj izoliranosti engleskoj otoka*, a onda i u tome što u Engleskoj nije bilo neke *diplomatičke škole* kao na evropskom kontinentu.⁹ No, uza sve to ne može se nijekati da krajem XIX stoljeća Engleska ostaje sasvim bez utjecaja škole njemačkih diplomatičara iz kruga MGH. Utjecaj tog kruga očitovao se u tome što su neki izdavači pri izdavanju ostali vjerni vanjskim karakteristikama izvora, ali izbjegavaju pretjeranosti.

Evropska kontinentalna egdotika prihvaća interpretativnu metodu. Međutim, u najzadnje vrijeme javljaju se zagovornici diplomatske metode, koji je žustro brane. To je u prvom redu François Masai, veoma cijenjeni belgijski kodikolog.¹⁰ On zastupa mišljenje da se diplomatska metoda mora svakako upotrebljavati u izdanjima literarnog karaktera

⁸ P. Maas je to razradio u raspravi *Leitfehler und stemmatische Typen*, »Byzantinische Zeitschrift« 37 (1937), str. 289.

⁹ A. Petrucci, *L'edizione della fonti documentarie: un problema sempre aperto*. »Rivista Storica Italiana«, a. LXXV—fasc. I, str. 71, Napoli 1963.

¹⁰ F. Masai, *Principes et conventions de l'édition diplomatique*, »Scriptorium« IV (1950), str. 177—193.

a u edicijama dokumentarnog karaktera onda kada se publicira tekst izravno iz originala. Razumije se, tu on preporuča upotrebu raznih tipografskih znakova. Ovo vraćanje k diplomatskoj metodi tumači se pojavom nove autonomne pomoćne znanosti kodikologije koja ima cilj da kodeks proučava u svim njegovim detaljima, pa je razumljivo da pri tome nije moguće izostaviti ortografiju i sve ostalo što je vezano s tekstom.

Protivnici diplomatske metode iznose prigovore tvrdeći da u vrijeme mikrofilma, reprint-izdanja i xerox-tehnike diplomatska metoda postaje nepotrebna, to više što se ortografija srednjovjekovnih tekstova ne zasniva na ustaljenim načelima, a često je samo slika neukosti sastavljača teksta ili pak pisara.

Nakon drugog svjetskog rata pristupilo se pitanjima egdotike sa željom da se izrade opće norme izdavanja srednjovjekovnih izvora. Paralelno s tim radom odvijale su se diskusije o tom problemu i u pojedinim zemljama. Ruski teoretičari prije prvog svjetskog rata na čelu s Aleksandrom Sergejevičem Lappo-Danilevskim prihvatili su metodu redaktora MGH. Međutim, nakon drugog svjetskog rata ruski paleograf L. V. Čerepin zastupa mišljenje da dokumenti do XVIII stoljeća trebaju sačuvati originalnu ortografiju. Konačan stav prema pitanjima izdavanja zauzet je 1955, kada su prihvaćena nova *Pravila izdavanja historijskih dokumenata*, gdje je definitivno usvojen interpretativni sistem izdavanja.

F. Dölger, jedan od najboljih stručnjaka za pitanja bizantske diplomatike, prihvaća interpretativnu metodu za izdavanje grčkih izvora bizantske epohe.¹¹

Ovom pitanju bio je posvećen međunarodni sastanak održan u Rimu 14—18. travnja 1953. u povodu 70-godišnjice Talijanskog historijskog instituta. Sudionici tog sastanka iznijeli su niz referata o izdavanju građe srednjovjekovnih izvora u pojedinim zemljama.¹² Cilj sastanka bio je stvaranje projekta jedinstvenog sistema normi za publiciranje izvora. Glavni referat s tom temom podnio je G. Cencetti pod naslovom *Progetti di unificazione delle norme per la pubblicazione delle fonti medioevali*.¹³ On je tu sistematizirao one norme koje su analogne za narativne i dokumentarne izvore zalažući se za interpretativnu metodu, koju je, uostalom, davno prihvatila talijanska diplomatska škola. U praksi on sugerira umjereno moderniziranje vanjskog izgleda i ortografije teksta, razrješavanje svih kratica i usvajanje konvencionalnog kriterija za upotrebu majuskule i minuskule. Te norme su sasvim konkretno i precizno predložene da se usvoje kao konvencionalne. One su sasvim opće, pa stoga naglašava da pored podjele izvora na narativne i dokumentarne postoji i podjela narativnih prema njihovoj karakteru, koji će tražiti određenu obazrivost prema svojim karakteristikama. To vrijedi osobito kada se radi o publiciranju izvora veoma starog perioda (do XII stoljeća). Razumije se, ako je edicija posvećena lingvističkim ili još više ortografskim studijama da će u tom slučaju biti primijenjena diplomatska

¹¹ F. Dölger, *Richtlinien für die Herausgabe byzantinischer Urkunden*. »Atti dell' VIII Congresso internazionale di studi bizantini, Palermo 3—10 aprile 1951.« — Roma 1953, str. 55—60.

¹² Atti del Convegno di studi delle fonti del medioevo europeo, Roma 1957.

¹³ Ibidem, 25—34.

metoda. Međutim, sistem ortografije u srednjem vijeku tako nam je dobro poznat da mi — osim u izuzetnim slučajevima — ipak tražimo u prvom redu misao i izraz, dok za način kako je tekst prezentiran u originalu imamo relativan interes. Najčešće je taj način zajednički svim suvremenim pisarima ili čak piscima.

Talijanska egdotična teorija prihvatila je vrlo rano egdotičke principe njemačke škole, a u prvom redu redaktora MGH. Već 1906. izlaze kodificirane norme za publiciranje izvora pod naslovom *Norme per le pubblicazioni dell' Istituto storico italiano*.¹⁴ U posljednje vrijeme značajan teoretski doprinos problematici egdotike dao je Alessandro Pratesi. Usku vezu paleografije i egdotike naglasio je u studiji *Quomodo palaeographica ratio ad textuum emendationem sit adhibenda*.¹⁵ U raspravi *Una questione di metodo: l'edizione delle fonti documentarie*¹⁶ sugerira vrlo praktična rješenja. Armando Petrucci u članku *L'edizione delle fonti documentarie: un problema semper aperto* daje presjek historijskog razvoja ove discipline u XX stoljeću.¹⁷ Ovima možemo dodati i norme za publiciranje namijenjene Papinskom institutu za kršćansku arheologiju.¹⁸

Ovdje ćemo napomenuti i raspravu Zlatka Tanodija, profesora na Sveučilištu u Cordobi (Argentina), pod naslovom *Ediciones de documentos historicos*.¹⁹ Autor razlikuje tri struje: konzervativnu (literal), modernu (modernizada) i umjerenu (literal modificada). On je u stvari formulirao faktično stanje na ovom polju, jer iako se stalno govori o dvjema metodama, tj. diplomatskoj i interpretativnoj (kritičkoj), postoji u opredjeljenosti stručnjaka niz nijansi koje ih odvajaju djelomice od jedne ili od druge metode. To i jest razlog koji je dao poticaja da se izgradi jedan jedinstveni sistem ediranja s primjenom jedinstvene interpunkcije, ortografije, simbola i znakova. Razumije se da je za to potreban dogovor koji će osnovne principe prihvatiti kao međunarodnu konvenciju.

Izuzetno mjesto u teoriji egdotike, a naročito one koja se odnosi na pitanja ediranja diplomatskih izvora, zauzimaju poljski teoretičari. Treba pregledati časopis Historijskog instituta Poljske akademije nauka »*Studia źródłoznawcze* (Commentationes)« da se vidi s kakvom pažnjom oni prilaze tom problemu. Tu je izašao nakon 1957. veći broj temeljitih rasprava. U prvom redu treba istaknuti već citirani članak Brygide Kürbisówne o ostvarenjima i načelima izdavanja historiografskih izvora. Pored izvanrednog prikaza razvoja egdotike u Evropi, a posebno u Poljskoj, ona je dodala svom članku vrlo korisnu bibliografiju u vezi s tim problemom. U istom broju ovog časopisa Adam Wolff daje pravi projekt s kodificiranim normama i simbolima za tehničku stranu izdavanja.²⁰ Pravi priručnik o čitavom procesu izdavanja arhivske građe napisao je Marian Fried-

¹⁴ Objavljeno u »*Bollettino dell'Istituto storico italiano*« 28 (1906), str. VII—XXIV.

¹⁵ A. Pratesi, *Quomodo palaeographica ratio ad textuum emendationem sit adhibenda*, »*Latinitas*« 1 (1953), str. 137—140.

¹⁶ A. Pratesi, *Una questione di metodo: l'edizione delle fonti documentarie*, »*Rassegna degli Archivi di Stato*« 17 (1957), 312—333.

¹⁷ »*Rivista storica italiana*«, a. LXXV, fasc. I, str. 69—80.

¹⁸ L. C. Mohlberg *Norme per le pubblicazioni del Pont. Istituto di Archeologia Cristiana*, Città del Vaticano 1942.

¹⁹ Aurelio Tanodi, *Ediciones de documentos historicos. Normas para transcripcion y edicion de documentos historicos*, Cordoba (Argentina) 1957.

²⁰ A. Wolf, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*, »*Studia źródłoznawcze*« 1 (1957), str. 155—181.

berg.²¹ Principi koje autor iznosi odnose se na publiciranje građe bez obzira na vrijeme kojemu građa pripada. Međutim, ipak je najveći dio rasprave posvećen principima izdavanja građe diplomatskog karaktera, dok su narativni izvori samo djelomice uzeti u obzir. Djelo je sasvim didaktičkog karaktera i u svom razmatranju obuhvaća sve faze od pripremnih radova do samog tiskanja građe.

Ono što je do sada rečeno općenitog je karaktera i može se primijeniti na narativne i diplomatske izvore. Neslaganje u principima očito potječe otuda što, pored ostalog, svako izdanje predstavlja problem za sebe i svaki rukopis mora se tretirati individualno. Nema sumnje da različit stav proizlazi iz historiografske orijentacije izdavača kao i iz njegova odnosa prema dokumentu kao mediju transmisije povijesnih činjenica. Očito je da se takav odnos izgrađuje dugogodišnjim radom na pripremanju izdanja te vrste. Međutim, za to je nužna posebna prednaobrazba, respekt prema cjelovitosti dokumenta s obzirom na njegove vanjske i unutarnje karakteristike i određen »sluh« za raznolike činjenice koje jedan dokument može u sebi sadržavati.

Egdotička teorija kod Nijemaca usko je vezana s izdavačkom praksom. Osnovni principi izloženi su u uvodima raznih historijskih tekstova a priredili su ih najistaknutiji članovi redakcije MGH. Kako nas ovdje zanima u prvom redu egdotika diplomatskih izvora, napomenut ćemo samo najznačajnije radove iz tog područja. Osnovne teoretske postavke iznio je G. Waitz u raspravi *Wie soll man Urkunden ediren*, — »Historische Zeitschrift«, 4 (1860). Klasične studije ovog problema sačinjavaju uvodi što ih je Theodor Sickel (1826—1908) napisao u predgovorima k izdanjima *Monumenta Germaniae Historica, Diplomatum imperii*, tomus I, Berolini 1873, zatim k izdanju *MGH Conradi I. et Heinrici I. Diplomata, Hannoverae 1879*. Treba još napomenuti njegovu zasebnu studiju *Program und Instruktionen der Diplomata-Abteilung*, »Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde«, 1 (1876), str. 427—482. Osnove teorije o praktičnim problemima egdotike bez obzira na kvalitet povijesnog izvora dao je Fr. Böhmer u studiji *Ansichten über die Wiedergabe handschriftlicher Geschichtsquellen in Druck*, »Zeitschrift für Archiv-Deutschlands«, 2 (1953). Ovog se problema dotakao i slavni paleograf L. Traube u raspravi *Grundlagen der Handschriftenkunde, Vorlesungen und Abhandlungen* ed. P. Lehmann t. 1, München 1909, str. 81—127. Sasvim je razumljivo da se problemom izdavanja diplomatskih dokumenata bave u prvom redu diplomatičari. Isto je tako razumljivo da se teorija o izdavanju diplomatske građe razvija paralelno s razvojem same diplomatike. Poznato je, npr., da Mabillon gleda na dokument samo sa stajališta autentičnosti, pa ga samo s tog stajališta objavljuje. Sickelova i Fickerova diplomatska metoda promatra dokument s obzirom na njegov postanak i oblikovanje, pa ga objavljuje vodeći računa o tom aspektu. Nema sumnje da su najveći doprinos praktičkim rješenjima egdotičkih problema dali upravo njemački diplomatičari i izdavači MGH, te se može reći da se dalja diskusija o problemima izdavanja diplomatske građe svodi na usavršavanje ove metode i usvajanje konvencija o primjeni grafičkih znakova i simbola.

²¹ Marian Friedberg, *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych*, Varšava 1963.

Razvoj egdotičke prakse kod Hrvata vezan je uz dva slavna imena. Matija Vlačić — Mathias Flacius (1520—1575) sudjeluje kao jedan od glavnih aktera iz kruga magdeburških centurijatora u izdavanju veoma kritičke crkvene povijesti izašle u 13 svezaka u Baselu (1559—1574) pod naslovom *Ecclesiastica historia*. Poznato je kako su autori ove povijesti pokazali izvanrednu vještinu u kritici teksta tzv. Pseudoizidorovih dekretalija. Međutim, Ivan Lucić (1604—1679) najuže je vezan za razvoj naše egdotičke prakse jer je pored brojnih diplomatskih dokumenata prvi put objelodanio niz naših najznačajnijih narativnih izvora, kao što je *Ljetopis Popa Dukljanina*, *Historia Salonitana Tome Arhidakona*, *Kronike Mihe Madijeva*, *Kuteisa*, *Dnevnik Pavla de Paula*, *Obsidio Iadrensis* anonimnog pisca itd. To je sve popratio kritičkim bilješkama. Svojom naobrazbom Ivan Lucić se pokazao dostojnim pothvata kojeg se prije njega nitko nije usudio prihvatiti. Način izdavanja historijske građe u njegovim djelima potpuno je na visini suvremene prakse. Očito je da je pred sobom u tom smislu imao kao uzore kardinala Cezara Baronija, autora poznatog djela *Annales ecclesiastici*, koje je izašlo u 12 svezaka u Rimu 1588—1607. kao odgovor na prije spomenutu povijest magdeburških centurijatora. Drugi neposredni uzor, a i učitelj, bio mu je cistercit F. Ughelli, autor opsežnog djela u 9 svezaka *Italia sacra*, koje je izašlo u Rimu 1644—1662. Napajan humanističkim duhom, Lucić je posvetio najveću pažnju tekstu historijske građe, a pri izboru držao se principa najstarijeg primjerka, ukoliko je do njega mogao doći. On je prihvatio posve suvremenu transkripciju, interpunkciju i upotrebu velikih i malih slova. Upotrebljava gramatičku interpunkciju, razlikuje sibilirano *ti*, piše diftonge prema propisima klasičnog latiniteta. Što se tiče upotrebe majuskule, ona se svodi na nazive kao što su Rex, Dux, Regalis, Ducalis, Papa, Beatus, Praesul, Episcopus, Ecclesia, Monasterium (ovo nedosljedno), Clerus, Zuppanus, Comes, Communitas itd. Međutim, tu i tamo nađe se nedosljedna upotreba majuskule i u drugim slučajevima.

Kad je riječ o izdavačima naše diplomatske građe, moramo spomenuti da se prvi put jedan veći broj dokumenata nalazi u cjelini u djelima Dinka Zavorovića *Trattato sopra le cose di Sebenico* i *De rebus Dalmaticis*. S obzirom na to da su oba djela sačuvana samo u rukopisu, ona ne ulaze u stvarnu povijest naše egdotike. Što se tiče načina kako je Zavorović transkribirao dokumente, on izričito veli da ih je donio »*nel modo che ci hanno capitati nelle mani*« (rukopis u arhivu JAZU VIII-266 b, str. 15).

Autori djela *Illyricum Sacrum* u pogledu metode ne razlikuju se mnogo od one koju primjenjuje I. Lucić.

Kada je Ivan Kukuljević priređivao materijal za *Diplomatički zbornik*, našao se pred mnogim problemima koje još nisu bili riješili ni redaktori *MGH*. U predgovoru veli: »Budući pako da strogo ustanovljenih pravilah, kojim pravopisom da se listine srednjega vieka izdavati imadu, do sada još uvijek neima, te se i sami Niemci, kao najveći sitničari, (kojim se, naši pisci kao idolom klanjaju), pokraj sve svoje učenosti i pedanterije, glede otijeh pravilah, do sada sjediniti nemogoše; to sam se držao pravila, da sve inostrane izprave i listine priobćim onako, kako sam ih našao u tiskanih knjigah, ili u izvornicah i prepisih; sve pako domaće listine,

osim novijih Farlatovi prevodah, priobćio sam onim pravopisom, kako sam ih našao u izvornicima i starih prepisima, uredivši po njihovom kalupu i one, koje sam iz tiskanih knjigah i novijih prepisah crpio. Samo glede u-a i v-a upotriebio sam u svih listinah jednako pisanje, te sam na početku riječi pisao vazda v mjesto u, u sriedini pako uvijek u po načinu pisanja svega srednjega vieka. Isto tako rabio sam velika pismena samo iza piknje i kod osobnih imenah, ostavivši u svem ostalom tekstu, po pravcu srednjega vieka malena pismena. Samo se po sebi razumieva, da sam imena vlastita, oscbna i miestna, sasvim onako priobćio, kako sam ih našao napisana.²² S Kukuljevićem, svakako, započinje drugi period diplomatske egdotičke prakse u Hrvata. Dakako, kritički aparat uz pojedine isprave je vrlo štur i siromašan. Međutim, ako uzmemo u obzir da Kukuljevićev kodeks izlazi 1874., što znači da je materijal sakupljao i obrađivao prethodnih godina, još mu nisu mogla biti dostupna Sichelova načela koja je publicirao 1873. godine. Velik korak u metodi izdavanja diplomatske građe u svakom je slučaju učinio F. Rački. Upoznat s praksom u ostalim zemljama, a naročito u Italiji i Njemačkoj, Rački je primijenio u potpunosti suvremenu naučnu metodu izdavanja izvora te njegova *Documenta* predstavljaju zaista tip izdanja koji bismo mi danas nazvali strogo naučnim ili akademskim. Doduše, Rački je učinio osnovnu pogrešku nastojeći u problematičnim slučajevima dati idealan tekst dokumenta. Kada je nakon smrti Augustina Theinera preuzeo od Jugoslavenske akademije obavezu da pripremi za tisak drugi svezak *Vetera monumenta Slavorum Meridionalum* što ih je sam Theiner priredio, izričito naglašava da se u pogledu metode izdavanja drži one koje se držao Theiner u prvom svesku, i to zato da se ne bi razlikovao od prvog sveska, ostavivši tekst kako ga je prepisao Theiner, ali ispravivši očite pogreške pisara i primijenivši gramatičku interpunkciju i modernu upotrebu majuskule i minuskule. Pored toga, dodane riječi metnuo je unutar zagrada.

Akcija koju je pokrenula Jugoslavenska akademija oko izdavanja stalnih skupina povijesnih izvora, i to I. *Scriptores*, II. *Leges et statuta*, III. *Comitia*, IV. *Codex diplomaticus*, bila je toliko široka da je nužno zahtijevala ujednačen sistem izdavanja. Očito je bilo da takav pothvat daleko nadilazi pojedince pa čak i pojedine generacije. Tu je trebalo angažirati prave ekipe i sistematski pristupiti izdavanju. »Svi se slagasmo u temeljnom načelu, da akademija ne smije tek izdavati, što joj od vremena do vremena prisprije, već se mora skrbiti za građu na mnogo godina unaprijed, da stalnim i neprekidnim radom omogući i neprekidni napredak svojih publikacija.«²³ Čitav rad bio je nošen jednim pravim poletom čitave ekipe, a posebno Tadije Smičiklasa. Nema sumnje da je najteži zadatak imala ekipa koja je radila na prikupljanju diplomatske građe. Razasuta po mnogim domaćim arhivima, privatnim i javnim, zatim po arhivima Italije, Austrije, Mađarske, u zbornicima i pojedinačno, ta je građa predstavljala zaista težak problem u pogledu načina izdavanja. Dok se Rački u kritičkom tekstu i u registima služio latinskim jezikom kako bi svijet upoznao s našim najstarijim dokumentima, Smičiklas prihvaća

²² I. Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, X, Zagreb 1874.

²³ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus* . . . , sv. 2, str. V, Zagreb 1904.

hrvatski jezik pozivajući se u tom pogledu na *Monumenta Germaniae Historica*. U trećem poglavlju uvoda u drugi svezak *Diplomatičkog zbornika* on je iznio »osnovna načela pri izdavanju naših spomenika.« »Pri obrađenju teksta nije mi bilo moguće pridavati i snimke, koji bi donosili pred čitatelja pravu i potpunu sliku, ili da poput *Monumenta Germaniae* naznačujem u različitom tisku ispisana u originalu pismena i neispisana sakrita u kraticama. Ja sam naprosto rešavao sve kratice. Nije to nikada bez teškoća, osobito pri razrešavanju kratica imena. Zato sam pri sumnjivim kraticama to u opasci naznačio osobito onda, ako je koji izdavač prije mene istu kraticu drugačije razriješio.« Što se tiče upotrebe velikih slova, on veli da je to oduvijek »kamen smutnje kod edicija, jer je u samim originalima redovito veća nego treba, veoma različita i bez ikakva stalna pravila. Slijedio sam u tom najbolje izdavače, koji uzimlju velika pismena samo za imena osoba i mjesta.« Isto tako velikim slovima piše i sve adjektive izvedene iz imena gradova. Smičiklas prvi put u nas iznosi principe kojih se držao, a koji u stvari predstavljaju osnovnu problematiku izdavanja. To su u prvom redu pitanja stava prema očitim pogreškama, zatim ortografije, interpunkcije, umetnutih slova ili riječi, ukoliko to traži jasnoća, što se označava zagradama, zatim pitanje datiranja, sumnjivih i falsificiranih dokumenata, tradicije isprave itd. Posebno govori o načinu sastavljanja indeksa i o problemima oblika imena osoba i mjesta koje pokušava dati »u pravom narodnom obliku barem onda kada sam ih crpao iz sigurna originala. Imena mjesta trudio sam se da pronađem. Nadjoh mnoga sačuvana današnja hrvatska imena mjesta, koja odgovaraju starim iskvarenim ili latinskim imenima.«²⁴

Nema sumnje da su *Monumenta Germaniae Historica* ostavila dubok trag u metodi koju su prihvatili svi kasniji izdavači *Diplomatičkog zbornika*. S obzirom na to da se nastavlja rad na daljim svescima, postavlja se pitanje da li se treba držati posve iste metode. Što se tiče tehničke strane, nju ne bi trebalo mijenjati, ali se može postaviti pitanje da li je potrebno da se u ovom *Diplomatičkom zborniku* ponavljaju dokumenti iz drugih velikih serija, kao što su npr. *Monumenta Turopoliensia* ili *Monumenta civitatis Zagrabensis* ili *Monumenta episcopatus Zagrabensis*. Budući da nas na polju izdavanja građe očekuje još golem posao, bit će od koristi pomišljati na neke restrikcije koje se svode na to da se ne ponavljaju već publicirani dokumenti u cjelini, već samo u registru s pozivom na ediciju u kojoj su publicirani. To će pravilo vrijediti za slučajeve kada se radi o dokumentima koji su već publicirani u pristupačnim edicijama. Međutim, ako se radi o dokumentima koji su publicirani u rijetko pristupačnim edicijama, kao što je npr. *Memorie storiche di Tragurio* Ivana Lucića, onda će se ponoviti cijeli dokumenat. Očito je da s obzirom na opsežnost građe moramo pristupiti određenoj štednji i da je korisnije objaviti neobjavljene dokumente nego ponovno izdavati već objavljene dokumente. Kako pitanje izdavanja raznih zbornika diplomatske građe spada u kompetenciju odgovarajuće ustanove koja je zadužena za izdavanje, to pitanje koja se edicija može smatrati pristupačnom a koja teže pristupačnom ima odrediti šira redakcija edicije ili kompetentna skupina stručnjaka jedne ili čak i više ustanova.

²⁴ T. Smičiklas, o. c., XXIII—XXVI.

Kada raspravljamo o *Diplomatičkom zborniku kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* postavlja se ozbiljno pitanje njegove gornje granice. Zaista moramo biti zahvalni prošlim generacijama što su nam ostavile tako divnu građu za srednjovjekovnu povijest Hrvatske. To je neizmjereno blago podataka kojima smo gradili i još uvijek gradimo mozaik hrvatske srednjovjekovne povijesti. Posebnu pažnju kod svih naroda privlače oni najstariji dokumenti. Zato su dokumenti iz doba narodnih vladara posebno tretirani i njima je posvećen u dosadašnjim izdanjima daleko veći kritički aparat. Razumije se, to je i stoga što u sebi kriju daleko veću problematiku, pa je potrebna široka vanjska i nutarnja kritika dokumenta. Nije potrebno isticati kako je oporuka iz IX, X ili XI stoljeća s mnogo aspekata daleko interesantnija za povijesnu nauku nego neka oporuka iz XIV ili XV stoljeća. Broj istorodnih dokumenata s vremenom raste, pa isto tako s vremenom pada njihovo značenje za znanost. Najraniji dokumenti o uvodnju u posjed imaju sasvim drugo značenje s povijesnopravnog aspekta nego oni iz kasnijeg vremena, kada ih imamo pravo mnoštvo. Dok nas stariji dokumenti interesiraju s naučnog stajališta u cjelini i u detaljima, dotle nas kasniji istorodni dokumenti redovito mogu zanimati zbog nekog manjeg detalja. Ovo ističem zbog toga što nakon XIV stoljeća broj dokumenata neizmjereno raste, ali samo kvantitativno, dok se kvalitativno oni ponavljaju uz rijetke izuzetke. Zato moramo postaviti pitanje: do koje gornje granice treba ići u pogledu izdavanja. Cinjenica je da gradske kancelarije kao i kancelarije vjerodostojnih mjesta doživljuju svoj puni cvat upravo u XIV stoljeću pokazujući izvanrednu aktivnost kao odraz nutarnjeg života grada ili regije. Stoga se mora pomišljati ne bi li bilo svrsishodnije publicirati sistematskim redom notarsku građu držeći se principa provenijencije dokumenata nego inzistirati na diplomatičkom zborniku kojeg bi materijal trebao pokrivati cijelo područje nekadašnje kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Gledajući s tog stajališta, smatram da u nastavku *Diplomatičkog zbornika* ne bi trebalo ići preko 1450 godine. To ističem i zbog toga što su izdavači *Diplomatičkog zbornika* uvrstili sve zasebne notarske isprave kao i isprave kaptola pa se ne može ozbiljno opravdati zašto bi u zbornik ušla neka notarska ili kaptolska zasebna isprava, bez obzira na njeno značenje kao povijesnog izvora, dok neka druga iz notarskih protokola, koja može imati daleko veće značenje, neće tamo naći svoje mjesto. Iz iskustva znamo da su se najduže čuvalе isprave posjedovnog karaktera, a one su veoma stereotipne, pa osim više-manje poznatih toponima ne nailazimo u njima vrijednih podataka za povijest. S druge pak strane znamo da notarski protokoli sadržavaju neizmjereno bogatstvo podataka raznih grana društvene djelatnosti, a originalne isprave su većinom izgubljene, pa stoga nije opravdano ako zanemarimo taj daleko vredniji materijal, a posvetimo pažnju spomenutim manje vrijednim dokumentima objavljujući ih ustaljenom egdotičkom metodom sa svim popratnim detaljima. Rezimirajući osnovnu misao koja se sama nameće kad govorimo o daljem izdavanju našeg *Diplomatičkog zbornika*, ona se svodi na to da ne treba prelaziti 1450. godinu i da je ostavljajući ovdje po strani pitanje tzv. tematskih edicija, potrebno svakako pokrenuti akciju

za izdavanje homogenih skupina po lokalnom principu, odnosno po principu provenijencije.

Pitanje izdavanja talijanskih tekstova još je ponešto složenije. Kada je Grga Novak 1964. nastavio s izdavanjem poznate serije Šime Ljubića *Commissiones et relationes Venetae* priređujući IV svezak (1572—1590), opredijelio se za punu diplomatsku metodu. On ističe da su talijanski historičari publicirajući neke relacije prilagodili originalni tekst modernom talijanskom jeziku i modernoj talijanskoj grafiji. Po njegovu mišljenju to mijenja tekst i duh relacije. Osvrćući se na ortografiju, on veli da je ona nekonzistentna: »Pisari pišu ne samo u istoj relaciji nego i u istoj rečenici, pa čak i u istom retku, vlastito ime malim slovima, a malo zatim velikim slovom, pridjeve ponekad velikim slovom, gotovo sve naslove i titule velikim slovom, a ponekad ih malo zatim pišu malim. . . . U takvoj situaciji nakon mnogo razmišljanja, opredijelio sam se ja za tačno prepisivanje onako kako je napisano u originalu, bez obzira da li je gramatički, stilistički ili pravopisno prema talijanskom književnom jeziku. To sam učinio zato što sam nakon dugog iskustva došao do uvjerenja da je svaka promjena štetna i da ide na uštrb originalne zamisli i savremene stvarnosti, jer su stil i grafija i sve ostalo odgovarali ne samo duhu vremena nego i ambijentu u kojemu je relacija nastala. . . . Smatram pak ako se promijeni bilo koja riječ, ili slog, ili stil, da je to izopačavanje misli onoga koji je relaciju sastavljao, odnosno diktirao. Sve je važno za onoga koji hoće da se uživi u tadanji život, a to uživljavanje je prvi zahtjev prave historiografije. Ovakvo izdanje relacije traži kud i kamo veći napor i ulaganje, ali ono je garancija za ispravnost i tačnost.«²⁵

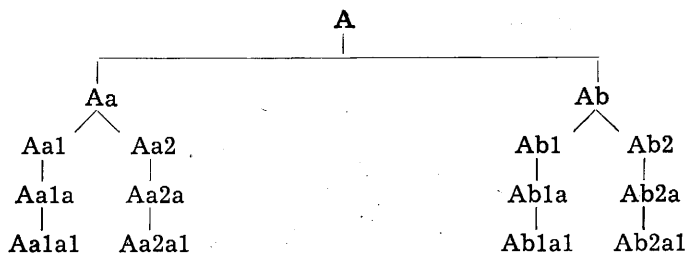
Time bi bio zatvoren krug mišljenja o izdavanju historijskih dokumenata kod nas. Na poticaj Arhivskog savjeta SFRJ u novije vrijeme ponovno se pokreću slična pitanja.

U ovom pregledu povijesnog razvoja teoretske i praktičke egdotike naglašeno je kako se još uvijek vodi žestoka diskusija o metodi izdavanja povijesnih izvora, pri čemu se ne predlažu samo dvije metode, tj. interpretativna (kritička) ili diplomatska, već niz drugih koje bi značile kompromis. Mora se priznati da je metoda njemačkog kruga dugo dominirala u praksi evropskih stručnjaka, ali još prije drugog svjetskog rata neki su ukazivali na njene nedostatke u pogledu izdavanja materijala diplomatskog karaktera ističući kako takvo izdanje ne pruža dovoljno vjernu sliku dokumenta. Predlažu se novi simboli, novi znakovi. Kao primjer izdavanja jednog diplomatskog kodeksa u kojem se očituje taj kompromis dviju metoda možemo uzeti *Diplomatarium Danicum*.²⁶ S tehničke strane ovaj zbornik zaista može poslužiti kao uzor. Njegov se sistem najbolje ogleda u prilogu II. Broj dokumenta nalazi se s lijeve strane, u sredini datum i to naprije godina, zatim dan i mjesec, a na desnoj strani geografski datum. Regest je sasvim kratak. Nakon regista slijedi legenda o dokumentu, pri čemu se original označava uvijek s A, B itd.

²⁵ G. Novak, *Commissiones et relationes Venetae*, IV, str. 5—7, Zagreb 1964.

²⁶ Pri ruci sam imao samo tom 2, sv. 1—3, čiji su redaktori Fr. Blatt, G. Hermansen i A. Afzelius (København 1938, 1939, 1941).

dok se s Aa, Ab, Aa1, Ab1 itd. označavaju prijepisi, pa primjer genealoškog stabla dokumenta (*stemma chartarum*) ima ovaj izgled:

Gledajući tekst, upada u oči da su izdavači napustili uobičajenu interpunkciju služeći se nekim znakovima i oponašajući interpunkciju predložaka. Da bismo shvatili njihovu namjeru, treba ovdje reći nešto o historijatu interpunkcije. Izidor Seviljski u svom glasovitom djelu *Origines* ili *Etymologiae* (I, 20) razlikuje samo jedan znak u tri različite primjene. To je točka. O njenu položaju uz slovo ovisi njeno značenje. Točkom uz desni vrh slova (B') označava se predah na kraju rečenice. Taj se znak naziva *periodus*. Točkom u sredini visine slova označava se stanka koja bi odgovarala našem zarezu. Takva se stanka zove *colon*. Točkom uz desnu stranu na dnu slova označava se kratka stanika i zove se *comma*. Ova Izidorova interpunkcija odgovara praksi starih rimskih gramatičara iz vremena kada je postojala samo majuskula. Međutim, kada se počela upotrebljavati minuskula, položaj točke uz malo slovo nije mogao biti precizno određen, pa su se počeli upotrebljavati drugi znakovi, koji predstavljaju razne kombinacije jedne, dvije ili tri točke same ili sa zarezom.

Poštujući ovo značenje interpunkcije, izdavači *Danskog diplomatara* opredijelili su se za posebne znakove zadržavajući znak točke i kose crtice kao u originalu, pri čemu ti znakovi označavaju ne baš određenu stanku te imaju ritmički karakter. Kosa crtica koja prolazi kroz jednu točku označava svaku drugu srednjovjekovnu interpunkciju osim točke i zareza, dok podebljani znak poput malog ispunjenog romba znači novu periodu. Prema tome, ovi znakovi daju jasnu sliku interpunkcije dokumenta. Upotreba raznih vrsta zagrada ne razlikuje se od prakse ostalih izdavača. Oštrim zagradama označavaju se umeci izdavača, uglastim zagradama oštećeni tekst, u okruglim zagradama su razriješeni čitavi dijelovi formula. Znak sastavljen od dvaju križića znači očitu krivu tradiciju dotične riječi uz koju se znak nalazi. Zvijezdice iznad desne strane riječi znače da je ta riječ u predlošku izostavljena, pa su je izdavači dodali jer to traži smisao teksta, a poklapa se s formulama isprava. Izdavači inače u transkripciji ostaju vjerni originalu, pa tako npr. zadržavaju slova *v* i *u* onako kako se nalazi u predlošku. Isto tako nikada ne pišu slovo *j*. Upotrebom različitih tipova slova izdavači postizavaju jasan pregled kako slike samog dokumenta, tako i podataka koji su s njim u vezi.

Već je rečeno koliko se pažnje pridaje pitanju egdotičke prakse i teorije u Poljskoj nakon drugog svjetskog rata. Nema sumnje da radovi K.

Maleczyńskiog o toj problematiji zauzimaju posebno mjesto. Rezultat tih rasprava ogleda se prije svega u *Diplomatičkom kodeksu Šljonska* (Šlezije).²⁷ S obzirom na to da se problematika izdavanja zbornika ove vrste ponavlja, a da se ovdje pokušalo dati izdanje u kojem su primijenjena najmodernija načela egdotičke prakse, bit će korisno prikazati shemu koju primjenjuju poljski izdavači.

Nakon poduzetog uvoda u kojem se izlaže metoda izdavanja slijedi popis dokumenata s registima na poljskom jeziku. Redni se broj dokumenata u drugom svesku nastavlja iz prvog sveska, što inače nije uobičajeno. Falsifikati su dodani na kraju, a isto tako i neki dodaci dokumenata koji bi inače po kronološkom redu spadali u prvi svezak. Shema je ova:

Broj dokumenta

Nadnevak koji se sastoji od mjesta, dana, mjeseca (u narodnom jeziku) i godine.

Regest na poljskom jeziku (kurzivom)

A. Original s podacima o dimenzijama u centimetrima (širina, visina, visina plike), arhivska signatura

A' Eventualni drugi original

B. C. D. itd. Kopije

Zbirka u kojoj je eventualno reproduciran dokument

Podaci o zbirci regista u kojoj je eventualno registiran dokument

Zbirke u kojima je tiskan tekst dokumenta

Literatura o dokumentu

Rasprave o pitanju autentičnosti.

Dok je regist tiskan običnim kurzivom, dotle su svi ostali podaci legende tiskani kurzivnim petitom, a imena autora navedene literature razmaknutim kurzivnim petitom.

Tekst dokumenta donesen je kontinuirano bez ikakvih alineja. To znači da se osnovni sastavni dijelovi isprave, protokol, korpus i eshatokol, ne odvajaju. Interpunkcija je gramatička i svedena na najmanju mjeru. Transkripcija je vjerna originalu, tako da je zadržano slovo *u* i *v* kao u originalu bez obzira na njihovu konsonantsku ili vokalnu vrijednost. Tzv. *i* — *longa* kao i dvostruko i genitiva imenica s nastavkom *-ius* transkribiraju kao *-ij* (Vjncentij, Ujda). Od zagrada upotrebljene su samo okrugle, i to za nadopunu teksta. Rec originala označeni su okomitom crticom samo u ispravama koje su izdavači priredili izravno prema originalu, dok isprave kojih je tekst preuzet iz neke edicije nemaju te oznake. Ukoliko postoje dva originala, tekst je donesen u stupcima paralelno. Tekst invokacije pisan povećanim slovima omeđen je s dvjema crticama sa svake strane (pr. || *In nomine sancte trinitatis et individue unitatis* ||). Tekst je odvojen od kritičkog aparata jednom linijom. Broj dokumenta ponavlja se u bilješkama dva puta. U prvom slučaju bilješke se označavaju petitom slova abecede a odnose se na varijante u tekstu originala ili kopija, pri čemu je na kraju siglom označeno kojoj kopiji pripada pojedina varijanta. Pored varijanata tu se daju i ostale opaske o pismu, ispravcima, dodacima, dorzalnim bilješkama, itd. U drugom slučaju bilješke se označavaju rednim brojem, a odnose se na komentar, tj. na

²⁷ C. Maleczyński et A. Skowrońska, tomus II (1205—1220). Wratislaviae 1959.

podatke o osobama i toponimima koji se u tekstu spominju, ili pak imaju karakter raznih povijesnih primjedbi. Na kraju treba spomenuti da indeks osoba, mjesta i stvari nije odvojen. Sastavljen je prema broju stranice a ne prema rednom broju dokumenta. Snalaženje u tekstu vrlo olakšava to što su na svakoj strani označeni reci na koje se poziva broj u indeksu.

Na kraju ćemo prikazati metodu *Diplomatičkog kodeksa Slovačke*,²⁸ i to zato jer je to jedno od najnovijih izdanja te vrste u svijetu. Uostalom, treba naglasiti činjenicu da su Slovaci posljednji od svih naroda bivše Ugarske koji su se prihvatili ovog posla, koji je bio tim teži što Slovačka nije nikada imala status neke zasebne upravne jedinice. Teritorij današnje Slovačke proteže se na 12 cjelovitih nekadašnjih ugarskih županija te na veći ili manji dio još nekih županija. Kako se slovački narod manjim dijelom nalazi izvan tog teritorija, izdavač smatra ovo izdanje više teritorijalnim nego nacionalnim kodeksom. Budući da su najstariji slovački povijesni dokumenti ovdje prvi put sabrani u jednom djelu, Slovačka akademija znanosti je smatrala da će najbolje upoznati znanstveni svijet sa svojom prošlošću ako ovaj cjelokupni materijal prezentira latinskim jezikom. To je svakako posljedica starog principa neslavenskih naroda »Slavica non leguntur«, i u tom smislu ovo izdanje ima opravdanja, iako su se povijesne prilike sasvim promijenile. Predgovor u kojem je naširoko izložena metoda rada pisan je latinskim jezikom. Isto tako sav kritički aparat i indeks. Može se reći da se ovo izdanje dosta razlikuje metodom od drugih izdanja ove vrste. Očito je da je R. Marsina morao posegnuti za nekim znakovima i simbolima zbog specifičnosti samog kodeksa. Shemu će najbolje pokazati priloženi primjer jedne stranice. Međutim, kako se svi znakovi i simboli ne mogu naći na toj jednoj stranici, prikazat ćemo ovdje njihovo značenje.

Izdavač razlikuje tri osnovna načina prezentiranja sabranog diplomatičkog materijala:

1. *in extenso*
2. *in extracto*
3. *in regesto*

U prvu skupinu spadaju one isprave kojih se sadržaj odnosi u cjelini na Slovačku, ili kojih su autori domaći ljudi ili pak kojih je sadržaj namijenjen cijeloj Ugarskoj. U drugu skupinu spadaju one kojih se sadržaj ne odnosi izričito na područje Slovačke, ali se u njemu nalaze razni topografski i drugi podaci. Što se tiče treće skupine, tu se razlikuju tri vrste regesta. U prvu spadaju regesti onih isprava koje se neznatnim dijelom odnose na Slovačku. U drugu skupinu spadaju regesti isprava koje u svom formalnom dijelu, npr. u intitulaciji ili u datumu, samo spominju neki slovački toponim. To osobito vrijedi za slučajeve kada se u intitulaciji nabrajaju slovačka područja koja se nalaze pod jurisdikcijom nekog dostojanstvenika. Trećom skupinom regesta prezentirane su izglubljene isprave. Treba naglasiti da redni broj slijedi bez obzira na to u kojem je od navedenih oblika sadržaj isprave sačuvan. Razumljivo je

²⁸ R. Marsina, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, tomus I inde ab a. DCCCXV usque ad a. MCCXXXV, Bratislaviae MCMLXXI.

da je kritički aparat usklađen s tim stanjem. Potpuno izgubljene isprave, kojih je sadržaj ovdje prezentiran regestom, nose redni broj popraćen zvjezdicom. U našoj diplomatskoj građi najstarijeg razdoblja nalazimo također vijesti o izgubljenim ispravama. Tako, npr., papa Ivan VIII u pismu od 7. lipnja 879. izričito veli da je primio pismo ninskog biskupa Teodozija: »*Dilectionis tue litteris receptis atque perlectis.*«²⁹ Slično nalazimo u pismima istoga pape gdje ističe da je primio pismo kneza Branimira. U pismu od 7. lipnja 879. stoji: »*Cum litteras principis uestri, Branimir, quas per Iohannem, uenerabilem presbiterum, ipse direxit, legemus . . .*«³⁰ Ili pak: »*Relegentes nobilitatis tue litteras . . .*«³¹

Što se tiče metode izdavanja, ovdje ćemo istaknuti samo ono što predstavlja osobitost izdanja. Križićem uz broj dokumenta označeni su falsifikati, i to jednim križićem označen je falsifikat neke isprave koja je zaista nekada bila izdana, s dva križa označena je *charta spuria* koja samo djelomice sadrži nešto što može biti u njoj istinito, s tri križića isprava koja ne pripada navedenom autoru te nema vjerojatnosti da ju je on izdao, s četiri križića (++++) označen je falsifikat novijeg datuma (pri tome sigla r znači recens). Ukoliko su ustanovljene interpolacije u tekstu, one se navode u bilješkama.

S obzirom na to da su regesti sastavljeni na latinskom jeziku, izdavač je bio u mogućnosti da se služi terminologijom isprave, što svakako ima veliku prednost i olakšava sastavljanje regesta. Kršćanska imena donesena su u svojoj klasičnoj formi, dok se ostala imena donose kako stoji u ispravi. Imena mjesta u regestu navode se u današnjem obliku, a ako su se promijenila, onda se navodi današnje ime, a u zagradama stari naziv. Ako je datum samo vjerojatan, onda se on stavlja u uglate zagrade; ako ga je pak moguće sasvim točno nadopuniti, onda se on stavlja u okrugle zagrade.

S obzirom na tradiciju izdavač majuskulnim slovima abecede označava čitavu skalu mogućnosti u kojoj je pojedini dokument sačuvan:

- A = original (autograf)
- A", A1, A2 = sigla za ostale primjerke originala
- Ai = imitativna kopija (»autographi instar«)
- B = kopija koju je potvrdio autor ili njegov zakoniti nasljednik
- C = srednjovjekovni transumpt
- D = copia simplex do XVI stoljeća
- E = copia vidimata novijeg vremena
- F = copia simplex novijeg vremena
- M = kopija iz manuskripta novijeg vremena
- R = kopija iz srednjovjekovnih registara
- P = kopija iz protokola vjerodostojnih mjesta.

Ovaj sistem nedvojbeno daje već na prvi pogled stanje tradicije dokumenta, te nije potrebno to svaki put izražavati riječima. Međutim,

²⁹ J. Stipišić—M. Šamšalović, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, str. 15, Zagreb 1967.

³⁰ J. Stipišić—M. Šamšalović, o.c., str. 13.

³¹ J. Stipišić—M. Šamšalović, o.c., str. 14.

sigle su sasvim arbitrarno upotrijebljene, što očito potvrđuje da će još dugo vremena proći dok se usvoje konvencionalni znakovi.

Ovdje moramo istaknuti neke vrlo korisne osobitosti ovog izdanja. Što se tiče uvoda, treba reći da su cilj i metoda izdanja tu vrlo opširno prikazani. S obzirom na to da Slovačka do 1918. nije nikada bila ens politicum, trebalo je precizno odrediti što će ući u jedan takav zbornik. Diplomatička analiza isprava provedena u uvodu jasno pokazuje u kako tijesnoj vezi stoji diplomatika s metodom izdavanja diplomatske građe. Međutim, mora se reći da se slična razlaganja nalaze i u drugim izdanjima ove vrste. Ono što čini specifičnim ovo izdanje jesu raznoliki indeksi i priloženi faksimili dokumenata i reprodukcije pečata. To ističem zato da bi se ova praksa usvojila kao stalna metoda. Tu se prije svega nalazi indeks autora isprava. Zatim slijedi zaseban indeks destinatarata: osoba ili institucija. Nema sumnje da cjelovit tekst arenga poredanih abecednim redom prema početnoj riječi predstavlja vrlo korisnu novost koja olakšava diplomatsku analizu dokumenta. Indeks imena sastavljen veoma sistematski odvojen je od indeksa stvari (glossarium). Uz ime osobe nalazi se uvijek osnovni podatak o njenoj funkciji, društvenom položaju, srodstvu ili porijeklu. Imena mjesta data su u obliku u kojem se nalaze u dokumentu, ali uz njih nalazimo i današnji naziv. Uz ime mjesta dana je informacija o geografskom položaju mjesta. Svaka je natuknica popraćena najprije brojem godine dokumenta, siglom kao oznakom tradicije, zatim brojem stranice i umanjanim brojem približnog retka. Taj umanjeni broj može biti 1, 5, 10, 15 itd., što znači da se dotična riječ nalazi u retku 1—4, 5—9, 10—14 itd. Indeks stvari zaista je prije glossarium nego indeks u običnom smislu riječi. Uz pojedinu riječ data je sva frazeologija kombinirana s dotičnom riječi. Kao primjer uzet ćemo riječ *camera*. Uz nju nalazimo slijedeću frazeologiju iz dokumenata: *camera regis, camera regalis, in cameram regis libras auri persolvere, comites camere, lucrum camere, medietatem regie camere solvere, remanere in camera*. Uz riječi nelatinskog porijekla nalazimo i njihovo značenje. Nema sumnje da indeks stvari najviše odražava individualni stav priređivača edicije, pa će biti najkorisnije da ga on sam pravi, jer se indeks ne može odvojiti od cjelokupne koncepcije izdanja.

Na kraju ovog pregleda nekih novijih izdanja diplomatske građe spomenut ćemo jedno izdanje koje se u potpunosti zasniva na diplomatskoj metodi. To su *Acta Albaniae Veneta*, a priredio ih je J. Valentini.³² Iz priloženog primjera lako je razabrati do kojih granica izdavač nastoji biti vjeran predlošku. To je i sam izrazio u uvodu kad je pokušao objasniti svoj princip izdavanja: »*Diligentissime ad unguem omnia transcripsimus, ne cui quidquam desideraretur, vel ipsis qui diplomatico, ut aiunt, scribendi usui student. Id tantum arbitrii usurpavimus, quod nexus abbreviationesque consuetas atque certas solvimus et complevimus; verbum aliquod amanuensis procul dubio oblivione praetermissum, uncis quadratis inclusum intrusimus (quod tamen raro admodum atque tantum si necessarium et indubium esset, fecimus); nomina verum locorum vel personarum propria, quae non semper in manuscriptis maiusculis initialibus*

³² J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV, pars prima, tomus primus*, Fanorni MCMLXVII.

decorantur, ut ibidem invenimus ita retulimus, sed ad commodum lectorum ea currenti per pagellas oculo perquirentium, litteris italicis distingimus.» Time je predstavljena čitava koncepcija izdavača. Nema sumnje da se na taj način stječe sasvim vjerna slika dokumenta, a upotreba kurziva u transkribiranju vlastitih imena (osoba i mjesta) daje na prvi pogled uvid u sadržaj dokumenta. Ali isto tako možemo ustvrditi da ovako prezentiran dokument ne pruža nikakva saznanja ortografije koja ne bi bila otprije poznata svakome tko se bavi srednjovjekovnim izvorima. Odsutnost osobnog stava, izuzev apsolutne formalne vjernosti originalu, ogleda se i u priloženim registima na kraju izdanja, koja su sasvim kratka, a vrlo često sastavljena su doslovnim tekstom predložka. Izdavač u indeksu svojom praksom pristaje uz one koji predlažu da se broj uz natuknicu treba odnositi na broj dokumenta, a ne na broj stranice. Od tehničkih osobitosti indeksa treba istaknuti da se geografska imena pišu majuskulnim slovima, što daje vrlo korisnu preglednost.

Pošto smo dali kratki povijesni pregled razvoja egdotičke teorije i njene praktičke primjene u nekoliko primjera novijih izdanja, htjeli smo pokazati tendencije suvremene egdotičke prakse. Ističući ono što posebno karakterizira ta izdanja, htjeli smo istaknuti problematiku izdavanja u prvom redu diplomatske građe. Ako tretiramo pojedini dokument kao zasebni individuum, onda se može ustvrditi da u izdavanju diplomatskih i narativnih izvora ne postoji neka bitna razlika. Jedan diplomatski dokument je u stvari jedna kronika u malome. Međutim, kada u nastavku ove radnje budemo govorili o principima aktualne egdotičke prakse, imat ćemo pred očima u prvom redu diplomatsku građu. Osim toga pri tome nećemo misliti na određenu vrstu diplomatske građe, već ćemo pomišljati na jedan zbornik koji će u sebi uključivati svu navedenu problematiku. Treba na kraju ovog dijela upozoriti na još jednu činjenicu. Naime, postoji još jedan izvor o kojem ovdje nije bilo govora, a koji se gotovo i ne uzima u obzir kad je riječ o raspravama o izdavanju povijesnih izvora. To su *izvori računskog karaktera*, koji su u našoj eri izvanredno pojačanih studija ekonomske povijesti veoma važni. Razumije se, i tu postoje raznovrsne skupine, kao npr. trgovačke, bankarske ili čisto računovodstvene knjige. Izdavanje ove vrste dokumenata iziskuje posebnu preglednost i ujednačenost. Ipak treba paziti da se publiciraju zanimljivi podaci i da se poznate stvari ne ponavljaju, jer se često događa da rasprave temeljene na tim podacima ostaju prosta numerička ili kvantitativna historija izdvojena iz kolotečine stvarnog života. Jasno je da će građa ove vrste tražiti neke osobitosti u metodologiji prezentiranja, ali u cjelini ono će se temeljiti na općim principima.

II Pripremni radovi

1. Gedajući našu stvarnost, tj. na naš arhivski diplomatski materijal, diplomatskim se spisima mogu u širem smislu smatrati svi oni spisi koji su potekli iz službene kancelarije, a koji imaju određenu kancelarijsku formu. To su: isprave, zbirke prijepisa isprava, notarske imbrevijature, službena korespondencija, zapisnici Hrvatskog sabora, knjige zapis-

nika sjednica gradskih vijeća, kartulari i katastici. Sve su to izvori koji po svom sadržaju duboko zadiru u svakidašnji život naše prošlosti te stoga predstavljaju nenadoknadivo bogatstvo koje nam služi da proširimo spoznaju stvarnog života, njegov ritam, sudjelovanje pojedinaca i masa u zbivanjima. Čitajući te izvore, pred našim se očima otvara živa slika s čitavom galerijom osoba koje susrećemo u velikom broju dokumenata. Ti nam izvori govore sami po sebi te u više slučajeva i nije potrebna neka druga slika stvorena perom historičara naših dana. Treba čitati notarske knjige Kotora, Dubrovnika, Splita, Trogira, Zadra, Rijeke itd., pa da se uoči prava slika ovih naših bujnih srednjovjekovnih gradova. Treba čitati sačuvane zapisnike sjednica Velikog vijeća Splita iz 1352—1359. godine da se vidi živa politička aktivnost na vanjskom i unutrašnjem planu u burno doba neposredno prije i poslije Zadarskog mira 1358. Tu se jasno razabire antinomija klasnih interesa srednjovjekovnog Splita, kao što će nam to u slučaju drugih naših gradova pokazati isti ili slični dokumenti. Time sam htio istaći značenje diplomatske građe, kojoj u redoslijedu objavljivanja ubuduće treba svakako pokloniti daleko više pažnje.

Da bismo tom poslu pristupili spremno, potrebno je prije svega stvoriti potreban kadar stručnjaka s habitualnim znanjem paleografije i latinskog jezika (u drugim slučajevima talijanskog jezika). Takvog se posla može prihvatiti pojedinac, ali to svakako mora biti u sklopu planova institucija: arhiva ili povijesnih instituta. Ako se radi o dokumentima iz jednog fonda ili pak iz jednog arhiva, priređivač takve građe ispitat će najprije kronološki redoslijed. Jedan kratak repertorij dat će mu pregled nad cjelokupnom građom. Još bolji pregled dat će regesti, koji se mogu publicirati prije samog izdanja ako takva zbirka ima šire značenje. Svaka edicija determinirana je prostorom i vremenom. To znači da unaprijed treba odrediti teritorijalni opseg (*ambitus*) koji će pokrivati određena građa kao i njen kronološki okvir (*limites*). Ako se radi o novozapočetoj seriji, onda priređivač mora po uvjerenju i opravdanom kriteriju odrediti taj opseg. Ako se radi o jednoj homogenoj cjelini, kao što su protokoli notarskih imbrevijatura, tada će ti sami svesci odrediti te granice. Kod zapisnika sjednica gradskih vijeća trebat će odrediti gornju vremensku granicu u skladu sa samim svescima. Cjelokupni materijal označit će se brojevima, i to prema datumu svake pojedine sjednice vijeća. Često se u zapise pojedine sjednice uklapaju pojedine isprave koje su u vezi s predmetom sjednice, pa stoga takvu ispravu treba donijeti pod istim brojem, ali odvojeno od ostalog teksta, tako da čitaču bude odmah uočljivo o čemu se radi. Marginalne bilješke o predmetu sjednice treba izdvojiti iz teksta i postaviti ga u gornji lijevi ugao kao u originalu. Općenito treba nastojati da okvir teksta bude formalno tako prezentiran kao u originalu.

Ako se radi o građi koja je u literaturi već bila nekako tretirana, priređivač će se morati s njom upoznati. Isto će tako nastojati da sazna što više podataka o ličnosti notara, ukoliko se radi o izdanju notarskih imbrevijatura. Ispitat će kojoj arhivskoj skupini notarskih zapisa pripada materijal koji kani objaviti (instrumenta, testamenta, incantus, extraordinaria itd.). Ako s dotičnim izdanjem započinje nova serija, bit će vrlo korisno proučiti historijat kancelarije, koji će onda biti prikazan u uvodu.

Tehnika i metodologija izdavanja ovisi u prvom redu o kriteriju po kojem je građa sabrana. Tu obično razlikujemo pet tipova. 1. Velike serije sabrane sistematski po kronološkom principu, koje obuhvaćaju veliko područje. To su u prvom redu razni *diplomatički kodeksi*. Takve su edicije dugoročnog karaktera i razumije se da se kriteriji ediranja mogu minimalno razlikovati, ali treba nastojati da se što više zadrži ujednačenost edicije. Takav je i *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Rad na daljim svescima odvijat će se uglavnom u skladu s principima osnivača serije. Ni u kojem slučaju neće se narušiti teritorijalni princip, koji je jasno izražen u samom naslovu, pa stoga nemaju nikakve osnove prigovori prvom svesku našeg *Diplomatičkog zbornika*, objavljenom 1967, da ne sadrži istarske dokumente kad znamo da današnje granice SRH nisu mogle predstavljati teritorijalni kriterij inicijatorima ove serije, već su pred očima imali ono naše područje koje je u bilo kojem razdoblju srednjeg vijeka bilo u sklopu onoga što se zvalo *Regnum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Nastavak rada na objavljivanju daljih svezaka ovog *Diplomatičkog kodeksa* mora se nastaviti u okviru onih principa koji su postavili osnivači ove serije.

Kada se jednog dana bude pristupilo sistematskom izdavanju istarske diplomatičke građe, bit će nužno izvršiti opsežne predradnje. To znači da će trebati najprije upoznati literaturu i izdanja u vezi s tom građom. Trebat će isto tako utvrditi odnos prema građi što je objavljena u Kandlerovu *Codice diplomatico Istriano*. S obzirom na to da se diplomatički materijal Istre nalazi razasut u našim, talijanskim i austrijskim arhivima, sabiranje tog materijala u ovom času naišlo bi na velike poteškoće. Uzevši u obzir činjenicu da se Kandlerovim materijalom možemo ipak kako-tako služiti, iako je prezentiran na način koji ima malo veze s naučnom metodom i principima čak i starijeg perioda egdotike, možda bi bilo korisnije da se objavi ona srednjovjekovna istarska građa koja se nalazi u našim arhivima i koja nije do sada objavljivana kao što su notarske imbrevijature, katastici, urbari i statuti. Redosljed publiciranja zasnivat će se svakako na kronološkom principu, pri čemu treba voditi računa o tome da ta građa pokrije cjelokupni teritorij Istre. Ovo je, svakako, predmet za diskusiju, ali ne u pogledu dileme treba li pristupiti ili ne pristupiti tom poslu, već se samo postavlja pitanje metode. To treba svakako da bude ekipni rad, iz kojeg se ne smiju isključiti stručnjaci s terena.

2. Ako se radi o *tematskim edicijama*, priređivač će pomnjivo ispitati arhivski materijal koji može pružiti podatke o predviđenoj temi. U tu svrhu morat će dobro proučiti arhivske inventare, gdje može naći korisne informacije. Takve će edicije s obzirom na način izdavanja biti miješanog karaktera, tj. jedni će dokumenti biti doneseni u cijelosti, dok će drugi biti doneseni u kraćem ili širem ekscerptu. Vrlo dobar primjer tematske edicije nalazimo u izdanju J. Tadića *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku*.³³ Radovi Cvite Fiskovića s istog područja temelje se na građi koja je najčešće donesena u bilješkama. U pojedinim slučajevima bilo bi vrlo korisno posvetiti cijelu ediciju samoj građi. Nema sumnje da bi i pored rada Cvite Fiskovića jedna sistematska edicija građe o razvoju srednjovjekovne umjetnosti u Zadru bila veoma korisna i poželjna. Onaj tko se

³³ J. Tadić, *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII—XVI veka*, I—II, Beograd 1952.

bude tome posvetio, morat će prelistati prije svega notarski materijal, a osobito testamente i inventare građana. U zasebnim ispravama jedva će se naći sličan materijal, jer je poznato da su se uglavnom čuvale isprave posjedovnog karaktera, dok su isprave s raznim ugovorima majstora i naručioca u stvari imale privremenu praktičnu vrijednost, pa ih zato danas više ne posjedujemo. Ovdje je prilika da se ukaže na činjenicu da će u najskorije vrijeme biti malo povjesničara umjetnosti koji će biti kadri čitati naše srednjovjekovne dokumente, pa će prema tome daljnje proučavanje tog perioda razvoja naše umjetnosti biti prepušteno u najbolju ruku diletantima i to zato što je latinska paleografija praktički eliminirana s katedre povijesti umjetnosti.

Drugi primjer tematske edicije predstavljaju *Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskog mora — Otoci Vis i Hvar*, koju je priredio Grga Novak.³⁴ Edicije ove vrste može prirediti samo onaj tko dobro poznaje arhivske fondove, ali ne isključivo na temelju inventara, već izravnim uvidom u sam materijal stečenim dugogodišnjim radom u arhivima. Nije potrebno naglašavati da će svaki dokument biti popraćen svim podacima koje zahtijeva moderna egdotika, a koji su već više puta navedeni.

3. Treću skupinu sačinjavaju edicije priređene po provenijenciji ili po fondovima. To će biti u prvom redu dokumenti obiteljskih arhiva i crkvenih institucija.

4. U četvrtu skupinu ubrajamo edicije dokumenata proizašlih iz naših legislativnih institucija u srednjem vijeku. Tu u prvom redu mislim na zaključke Hrvatskog sabora kao i na odluke vijeća naših srednjovjekovnih gradova. Već je istaknuto značenje zapisnika Velikog vijeća Splita iz 1352—1359. godine, kojih nastavci nažalost nisu sačuvani. Ovaj i sličan materijal rasporedit će se kronološki prema datumu koji nosi svaka pojedina sjednica. Razumije se da će svaka sjednica imati svoj broj. Kako se uvodne formule ponavljaju, možda bi bilo korisno radi uštede prostora donijeti ih u skraćenom obliku. tj. trebalo bi donijeti samo početne riječi, iz kojih će se razabrati da je ostatak formule izostavljen. Razumije se da će se u tom slučaju prvi put donijeti čitav tekst te uvodne formule. Međutim, izostavljanjem tog kratkog teksta nećemo mnogo dobiti na prostoru, a u stvari osakatit ćemo jednu cjelinu. U vezi s predmetom o kojem se na sjednici raspravlja ponekad se uklapaju u tekst zapisnika pojedine notarske isprave koje imaju vezu s predmetom. Dakako, bit će potrebno da se njihov tekst vidljivo izdvoji iz ostalog teksta, kako je to učinjeno i u samom predlošku. Uopće, bit će vrlo korisno primijeniti ovaj princip i u drugim izdanjima građe, da bi sama edicija dala vanjsku sliku predloška. I u zapisnicima gradskih vijeća nalazimo marginalnu bilješku u vezi s tematikom rasprave. Nju treba donijeti u lijevom uglu izdvojenu od teksta i tiskanu masnim slovima. To vrijedi i za marginalne bilješke notarskih imbrevijatura.

5. U petu skupinu edicija spadaju notarske imbrevijature. Teško je naći građu koja bi u svojoj cjelini sadržavala toliko bogatstvo raznolikih podataka kao što je ova. Uostalom, publicirana notarska građa Kotora, Dubrovnika, Lastova, Trogira, Šibenika, Zadra, Paga i Rijeke to snažno

³⁴ »Građa za gospodarsku povijest Hrvatske«, knj. 4, Zagreb 1952.

potvrđuje. Način ediranja determiniran je samim svescima, odnosno djelovanjem jednog notara. U svakom slučaju kronološki princip i ovdje vrijedi. Priređivač ove edicije mora proučiti djelovanje pojedine kancelarije, osobito ako se radi o novozapočetnoj seriji. Što se tiče vrijednosti same materije može se postaviti pitanje da li je potrebno baš sve objaviti in extenso što sadrži pojedini svezak imbrevijatura. Tko poznaje notarsku materiju taj zna da se tu nalaze više, manje ili nikako relevantni dokumenti. Među ove zadnje ubrojio bih razne prokure koje su tekstualno vrlo dugačke a sadržajno ne predstavljaju gotovo nikakvu povijesnu vrijednost. Osim prvog slučaja, koji treba donijeti u cjelini, ostali će se slučajevi donijeti u regestu. S obzirom na golemi materijal kojim su ispunjene police naših arhiva ovdje se moramo zapitati nije li moguće pronaći neku praktičniju formu prezentiranja ovih dokumenata. Nema sumnje da bi određeni utilitarizam bio svakako poželjan, iako ima onih koji se energično protive skraćivanju dokumenata u bilo kojoj formi. Prve pokušaje učinio je G. Čremošnik edicijom *Spisi dubrovačke kancelarije*³⁵ u kojoj donosi cjelovite dokumente samo jedanput, dok u drugim dokumentima, koji sadrže istu formulu, izostavlja takvu formulu. Ovaj sistem nije bio prihvaćen, pa ga ostali priređivači edicija notarske građe nisu slijedili, ali nema sumnje da bi se mogao racionalizirati način izdavanja ovih serija. Priređivač edicije koji bi se odlučio da dira u cjelinu dokumenta morao bi paziti da ga ne okrnji i u najmanjem dijelu koji bi mogao u sebi sadržavati činjenicu proučavanja. Nema sumnje da ovdje prevladava suvišna pedanterija i strah od prigovora. Tko poznaje količinu ove građe, jedva bi se usudio prigovoriti tom eventualnom kraćenju. Među dosad objavljenom notarskom građom *Kotorski spomenici* što ih je priredio A. Mayer predstavljaju poseban tip edicije, koja je bez sumnje priređena vrlo savjesno i pedantno.³⁶ Tu čak nalazimo regeste dokumenata na hrvatskom jeziku. Nema sumnje, to bi bio idealan tip ediranja, koji među ostalim vodi računa i o činjenici da je sve manje onih koji razumiju latinske tekstove. Međutim, takve pretpostavke dovode do znatnog povećanja opsega edicije i do rasipanja sredstava koja se mogu iskoristiti za izdavanje ostale neobjavljene građe. Što se tiče tehnike izdavanja, ovo bi se izdanje moglo preporučiti kao uzor s time da se tipografski znakovi, metoda transkribiranja, sistem interpunkcije i ortografije kao i način obrade samog rukopisa iznesen u uvodnom dijelu te metoda sastavljanja raznolikih indeksa (imena osoba i mjesta, indeks stvari i institucija, voces Romanicae, voces Slavicae) prihvate kao stalna praksa u ediranju naših notarskih spisa. S obzirom na raznoliku upotrebu kalendarskih jedinica potrebno je svakako nad dokumentom metnuti datum po novom kalendaru. Zato priređivač mora dobro proučiti kalendarski sistem grada, odnosno kraja kojeg se građa objavljuje. To je potrebno to više što u srednjem vijeku čak u istom gradu nalazimo višestruku praksu stilova početka godine i indikcije. Smatram da ne treba zamjeriti ako dan označi arapskim brojkama, a mjesec rimskim brojem. Najbolje je da taj nadnevak postavimo u desnom uglu, iznad teksta. Poznato je da rukopisi doživljavaju tokom vremena razne promjene u folijaciji, odnosno paginaciji.

³⁵ G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije*, knj. 1. *Spisi notara Tomasina de Savere 1278—1282*, Zagreb 1951.

³⁶ A. Mayer, *Kotorski spomenici*, Zagreb 1951.

Kako će istraživač ponekad biti prisiljen da posegne za originalom, bit će potrebno označiti originalnu paginaciju, odnosno folijaciju kao i onu najnoviju. Tako se, npr. u *Kotorskim spomenicima* to označava (229, 237, 154^v). Prvi broj je tiskan masnim slovima i znači početak svake nove stranice, dok drugi broj znači stariju paginaciju, a treći folijaciju, pri čemu slovo *v* uz broj znači *verso*. Često se u citiranju teksta iz originala navodi ili vlastita paginacija ili originalna. Nekada u rukopisima ima i nepisanih strana, pa smo u nedoumici kako da se citira strana, odnosno list. Stoga je najbolje prihvatiti jedan sistem koji će se u uvodnim napomenama razjasniti. S obzirom na to da se, kad je riječ o notarskim spisima, radi o materijalu koji u većini slučajeva nije objavljivan i nije čak ni tretiran u literaturi, cjelokupan kritički aparat i legenda bit će svedeni na neznatnu mjeru, odnosno na one najopćenitije podatke.

Kada je sabran sav materijal za neku od navedenih edicija, potrebno je prije svega izvršiti kolacioniranje teksta s originalom. Zato je preporučljivo da jedan čita a drugi prati taj tekst na originalu. Jedino će se tako moći izbjeći razna kriva čitanja, izostavljanje riječi ili čak čitave rečenice ili većeg dijela teksta. Poznato je da se u prepisivanju vrlo lako preskoči dio teksta ako se u tekstu ponavljaju iste riječi u susjednim recima. U tim se slučajevima pri prepisivanju lako okom skrene na onaj dio teksta u susjednom retku koji sadrži istu riječ. Isto se tako ta pogreška može dogoditi kad se prepisuje iz dokumenata velikih dimenzija, u kojima se tekst sastoji iz nabiranja imena ili raznih prava, pa se eventualnim izostavljanjem ne krnji smisao. Zato je teško uočiti takav lapsus.

Iduća etapa u pripremnim radovima bila bi kritika teksta i to ona vanjska i nutarnja. To je u stvari i glavni zadatak izdavača kada se radi o tekstovima koji iziskuju takvu detaljnu kritiku. U našim slučajevima to se primjenjuje uglavnom na najstarije dokumente hrvatske povijesti do 1102. godine, i to u prvom redu zato što se radi o kopijama. U sličnim će se slučajevima priređivač edicije pozabaviti prije svega pitanjem autentičnosti kategorizirajući dokumente prema stupnju njihove istinitosti i svrstavajući ih među *documenta vera, falsa, dubiae fidei, interpolata*. Razumije se da će tu svoju opredijeljenost morati temeljiti na sigurnim i svakome jasnim činjenicama te neće donositi zaključke koji u njima ne nalaze svoj pravi uzrok. Tu mora biti isključena svaka subjektivnost. Ako se radi o dokumentu koji je sačuvan u više kopija, prepisat će se najstarija kopija i kolacionirati s ostalima. Varijante će se donijeti u kritičkom aparatu. Tu će se primijeniti *recensio* kako bi se utvrdila genealogija svakog primjerka, kako se to uostalom radi u slučajevima narativnih izvora, kao što su kronike, anali, literarni tekstovi, pravni tekstovi itd. Vjernu sliku odnosa pojedinih kopija dat će nam *stemma chartarum*. Očito je da će tu biti i takvih primjeraka koji se ponavljaju i ne predstavljaju nikakav prilog za utvrđivanje pravog teksta i njegove autentičnosti, pa ćemo izvršiti eliminaciju (*eliminatio chartarum descriptarum*). Međutim, u kritičkom će aparatu ipak biti navedena svaka od tih kopija. Prema tome, taj postupak, kada se radi o dokumentima diplomatskog karaktera, neće biti radikaln. Eventualno ćemo izostaviti sasvim nove kopije, koje ne sadrže toliko varijante koliko besmislene pogreške kasnijih prepisivača.

Kada smo utvrdili tekst koji je najbliži originalu, pristupit ćemo s najvećom oprežnošću najosjetljivijoj etapi ispravljanja (*emendatio*) tek-

sta. Moramo naglasiti da u slučaju diplomatskog materijala tu etapnu radnju jedva možemo primijeniti. Moći ćemo eventualno ispraviti samo ono što predstavlja očiti *lapsus* i besmislicu, ali ćemo to popratiti bilješkom u kritičkom aparatu uspoređujući taj dio teksta s ostalim kopijama. Ako se u nekoj kopiji nađe neki neobičan termin koji u korelaciji s ostalim dijelom teksta sasvim odgovara smislu, primijenit ćemo poznati filološki kriterij koji preporučuje da se opredijelimo upravo za takav izraz, osobito ako on nije karakterističan za frazeologiju vremena kasnijeg prepisivača. Teoretičari kritike teksta takav izraz nazivaju *lectio difficilior*. To znači da od dva ili više izraza koji znače jedan te isti pojam mi prihvaćamo kao sigurniji onaj koji se rjeđe upotrebljava. Razumije se da u diplomatskim edicijama treba u tom slučaju postupati nadasve oprezno.

Nije potrebno naglašavati da će nam iskustvo ostalih priređivača edicija diplomatske građe, kako naših, tako i inozemnih, biti korisno i u tehničkom i u proceduralnom pogledu.

Pitanje indeksa je možda najteža i najsubjektivnija stvar za priređivača izdanja. U njemu se ogleda stav prema samoj materiji. Ovdje ćemo reći nekoliko riječi o samoj tehnici rada na indeksu. Natuknice ili leme mogu se bilježiti u teku koja ima abecedne oznake ili pak na kartice. Ova mi se posljednja metoda čini praktičnijom. Abecednim redom poredamo kartice svakog indeksa, tj. onog vlastitih imena, zatim zasebno stvari i eventualno drugih grupa, kao što su riječi drugih jezika itd. Neće škoditi ako ponekad i ponovimo istu karticu osobito kada se jedna natuknica vrlo često ponavlja. Kod razvrstavanja na kraju završenog posla to neće činiti nikakve poteškoće. Često se postavlja pitanje da li je bolje indeks sastavljati i označavati prema stranicama ili prema broju pojedinog dokumenta. Već su izdavači MGH uveli praksu da se u izdanju označavaju reci na koje se pored stranice poziva pojedina natuknica. Nije to izuzetna praksa. Nalazimo je i u citiranim novijim izdanjima *Diplomatarium Danicum*, *Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae* i *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Nema sumnje da je to vrlo korisno za čitača edicije. Nažalost, inicijatori naših diplomatskih izdanja nisu primijenili tu praksu. Uobičajenoj praksi pozivanja na broj stranice prigovara se zato što se takav indeks može sastaviti tek nakon drugog čitanja, odnosno nakon prelova. Iz iskustva znamo da tiskare neprestano urgiraju da se indeks sastavi što prije, jer to traži organizacija rada. Razumije se, u kratkom vremenu, pod stalnim pritiskom, nije moguće sastaviti indeks koji bi mogao zadovoljiti potrebnu preciznost. Indeks s pozivima na broj dokumenta može se sastaviti prije tiskanja. To je nesumnjivo velika prednost ovog sistema. On je primijenjen u izdanju *Kotorskih spomenika* i u već citiranoj ediciji *Acta Albaniae Veneta*. Ovom se sistemu prigovara to što pojedini dokumenti znaju iznositi i po više strana pa je u tom slučaju korištenje indeksom nešto teže. Međutim, ipak se može reći da broj takvih dugih dokumenata nije velik, dapače češći je slučaj da na istoj tiskanoj strani mogu biti i po dva dokumenta. Nema sumnje da ovaj sistem ima svoje prednosti, jer omogućuje da se indeks sastavlja smireno i bez žurbe. Međutim, poznato je da su indeksi svih naših akademskih edicija osim *Kotorskih spomenika* sastavljeni prema stranicama, pa stoga u daljim svescima ovih serija treba primijeniti isti sistem zbog ujednačenosti cjelokupnog izdanja.

III Opća pravila

Iako svaka edicija predstavlja zaseban problem, ovdje ćemo postaviti neke principe koje je u osnovi prihvatila većina institucija koje se bave izdavanjem povijesnih izvora. U raspravi prikazan je razvoj teorije i prakse u izdavanju, sve do naših dana. Ako je svaki dokument individuum za sebe, to se onda još više može reći i za samu ediciju ili bar za ediciju određene vrste građe. Većinu tih principa afirmirala je praksa. Stoga ovdje nećemo govoriti o specifičnoj problematici izdavanja pojedine vrste izvora jer bi se mnoge postavke morale ponavljati. Čak se najveći dio tih kodificiranih normi može primijeniti i na narativne izvore. Pred očima ćemo imati jednu ediciju diplomatara jer takva edicija uključuje sve one elemente o kojima egdotika govori. Tu, svakako, ima i nekih pitanja koja nećemo napose obrađivati jer se podrazumijeva da je priređivač izdanja upoznat s osnovnom strukturom takve vrste edicija. Svaki priređivač zna da takva edicija mora imati predgovor (*praefatio*) u kojem će iznijeti plan, teritorijalni i vremenski opseg građe, konačno, historijat same edicije. U uvodu (*introductio — proemium*) razradit će sistem edicije i obrazložiti svoju koncepciju, svoje intervencije u tekst i tehnička ili tipografska sredstva kojima se služi da bi označio način intervencije. Svaki priređivač takve edicije zna da u tom uvodu mora dati informacije iz kojih je arhiva uzet materijal. To su sve i suviše dobro poznate stvari, pa se nećemo zaustavljati na tim problemima.

Prije nego analiziramo pojedine elemente kojima je popraćen jedan dokument iz nekog diplomatara, treba naglasiti neke egdotičke kanone. Prije svega priređivač edicije mora dosljedno provoditi načela izdavanja, bez obzira za koju se praksu opredijelio. To znači da se u svim slučajevima mora držati usvojenog sistema. Ako se odlučio da kao osnovni tekst donese onaj najstariji, onda će taj princip provoditi i onda kada taj tekst sadrži i neke očite greške ili čak besmislice. Ni u kojem slučaju neće pristupiti bilo kakvoj kontaminaciji služeći se tekstom neke druge kopije. Prema tome, sve njegove intervencije bit će prisutne u kritičkom aparatu, a ne u samom tekstu. Čitav kritički aparat bit će sastavljen po istom sistemu i njegov raspored bit će jedinstven u cijeloj ediciji. Dakako, to vrijedi i za interpunkciju, ortografiju i način transkripcije. Razumije se da će starina i historijsko značenje građe kao i njena veća problematičnost utjecati na sastav cjelokupnog kritičkog aparata. Stoga je sasvim razumljivo što je taj aparat obilniji i nešto drugačije raspoređen u prvom svesku *Diplomatičkog zbornika Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* negoli je to slučaj s kasnijim svescima. Naime ovi najstariji dokumenti kriju daleko veću problematiku i bili su u literaturi više tretirani, dok oni kasniji jedva da uključuju neke probleme, pa su u literaturi prije samog izdavanja bili izuzetno ili nikako spominjani. Ako smo odabrali jedan sistem, onda on mora biti jasan i pregledan. U usporedbi s narativnim izvorom sama narav diplomatičkog dokumenta traži u izdavanju strože kriterije, i ono će biti možda »diplomatičkoj« metodi, dok će se izdavanje narativnog izvora više zasnivati na kritičkoj ili interpretativnoj metodi zasnovanoj na filološkim kriterijima. To je, uostalom, razumljivo. U narativnom izvoru tražimo izvornu misao pisca, dok u diplomatičkom dokumentu ispitujemo njegovu autentičnost, koja je determini-

rana izrazima koji nemaju gotovo ničeg zajedničkog sa samim pisarom. Njegova osoba je ili anonimna ili je njegovo prisustvo sasvim nevažno. Što se tiče kritičke metode s jedne strane diplomatičkih a s druge narativnih izvora, metoda je sasvim različita, ali u pogledu prezentiranja bit će među njima mnogo zajedničkog, naročito u pogledu upotrebe raznih tipografskih znakova, ortografije, interpunkcije i upotrebe velikih i malih slova. Stoga će se mnogi elementi te zajedničke prakse naći u shemi jednog diplomatičkog dokumenta objavljenog po principima koje u praksi zastupa većina izdavača, bilo da se radi o pojedincima ili ustanovama.

Zaglavljje

Pošto je dokument dobio svoj redosljedni broj po kronološkom principu, radi lakše opće kronološke orijentacije donijet će se mjesto i datum izdanja dokumenta. O tome nećemo ovdje govoriti jer je to pitanje detaljno obrađeno u članku I. Filipovića. Uglavnom se to pitanje svodi na to da ime mjesta (datum topicum) treba navesti po današnjem nazivu, a vremenski datum preračunati i označiti po gregorijanskom kalendaru. Problematična pitanja datuma treba pokušati objasniti ili označiti terminima za koje imamo sigurne podatke.

Nema sumnje da regest predstavlja najvažniji dio zaglavlja. Općenito govoreći, on mora sadržavati bitni sadržaj dokumenta. Međutim, njegova opširnost ovisit će o vrsti edicije i o ličnom stavu izdavača prema dotičnom dokumentu, kao i o jeziku na kojem je dokument pisan. Ako je sadržaj dokumenta neki kupoprodajni ugovor, onda regest mora sadržavati imena stranaka, objekt kupoprodaje, cijenu i forum pred kojim se sklapa ugovor (notar ili locus credibilis). Takvu će shemu imati svaki drugi ugovor, i bit će karakteristična za tzv. privatne isprave. Ako treba registirati javnu ispravu, onda će regest sadržavati ime autora, odnosno koncesora, destinataru i objekt iz dispozicije. Objekt je najčešće neki privilegij ili neka donacija. Ako je objekt neki posjed, navest će se sva imena, ukoliko je riječ o malom broju zemalja, ali ako se nabraja niz posjeda, onda će se navesti imena osnovnih posjeda, dok se čestice tih posjeda neće ni spominjati. Sastavljač regesta će nastojati da uz ime posjeda ili neke čestice donese iz dokumenta i поблизу geografsku oznaku distrikta, županije, sela ili grada, rijeke, brda ili neki drugi podatak po kojem se lako može locirati navedeni toponim. Identificirani lokaliteti donijet će se u njihovu današnjem obliku dok će se neidentificirani donijeti u obliku u kojem su u dokumentu. Ako je edicija takva da su dovoljni samo indikativni kratki regesti, takav se regest može sastaviti u bezličnoj formi s oznakom vrste dokumenta, npr. *Prodaja neke kuće u Ninu*, ili *Reambulacija posjeda Donja Stubica* i sl. Ako dokument sadrži transumpt jednog ili više dokumenata, to treba svakako biti vidljivo u regestu, pa će se navesti kronološkim redom svi dokumenti s njihovim datumima. To često nalazimo u sudskim dokumentima, gdje se kao dokazno sredstvo citiraju pojedini dokumenti. Ako je moguće, bilo bi poželjno da se sasvim kratko specificira osnovni juridički karakter svakog transumiranog dokumenta, ali ako je to komplicirano, onda ćemo se zadovoljiti samo citiranjem, jer će se ionako na od-

govarajućem mjestu po kronološkom redu donijeti regist svakog transumiranog dokumenta. Iako je osnovno pravilo da regist treba da bude koncizan od tog će se pravila odustati ako je sadržaj dokumenta takav da traži šira objašnjenja.

Pitanje imena je najdelikatnije pitanje registra. Tu postoji nekoliko slučajeva. Prije svega, poznata biblijska imena treba donijeti onako kako ona glase u našem jeziku, pa i onda kada se radi o pripadniku tuđe narodnosti. Isto će se tako strana imena koja imaju svoj pohrvaćeni oblik donijeti onako kako u našem jeziku glase: Grisogonus bit će Krševan, Ludovicus Ljudevit, Sigismundus Žigmund, Vincentius Vicko (naročito u dokumentima dalmatinske provenijencije) ili Vinko, Triphonus Tripun, Blasius Blaž i Vlaho, Guilhelmus Vilim itd. Uz ime stajat će apozicija koja će dati osnovni pojam o njegovu zvanju, društvenoj funkciji, porijeklu i rodbinskom odnosu. Razumije se, sve će to ovisiti o naravi dokumenta. Ako se radi o papinskom dokumentu, uz ime će se donijeti rimskim brojem oznaka o kojem se papi istog imena radi.

Ako se radi o ediciji koja sadrži same regeste, sasvim je razumljivo da će sadržaj tih registra biti nešto širi jer se pretpostavlja da oni zamjenjuju ediciju samih dokumenata. Postavlja se pitanje da li takve zbirke registra trebaju imati i svoj indeks. Rečeno je da se u registu neće naći svi toponimi i antroponimi, pa bi informacije takvog indeksa imale samo relativnu vrijednost. Vodeći računa o toj činjenici i o djelomičnoj koristi takvog indeksa, ipak se može preporučiti da se on sastavi. Struktura registra takve edicije sastoji se od rednog broja, arhivske signature dokumenta, datuma, sadržaja, podataka o tradiciji (original, jednostavna kopija, autenticirana kopija, transumpt). Ako se radi o transumtu, donijet će se datum dokumenta u kojem se nalazi registirani dokument.

Sasvim je razumljivo da će unutarnja struktura registra ovisiti o karakteru same edicije, pa je teško utvrditi neka opća načela koja bi jednako vrijedila za sve slučajeve. Ali prije svega treba poštovati načelo da sistem registiranja mora biti jedinstven u cijeloj ediciji i da se mora temeljiti na istim kriterijima.

Što se tiče jezika na kojem se sastavljaju registi danas je posvuda uobičajeno da to bude jezik naroda kome pripada izdavač edicije. Nema sumnje da su nakon napuštanja latinskog jezika nastale određene poteškoće u pitanjima srednjovjekovne terminologije. Uzmimo samo riječ »comes«. Njezino značenje je knez, grof, velikaš, gradski knez, župan itd. Naročito pravni termini srednjovjekovnih isprava nemaju svoj sasvim adekvatni izraz u nacionalnim jezicima, pa se mora postupiti opisno. Osim toga, podrazumijeva se da svi medievisti vladaju latinskim jezikom pa je edicija opskrbljena registima na latinskom jeziku na neki način pristupačna cijelom naučnom svijetu, a to nije sasvim bez značenja. Stoga je praksa inicijatora našeg *Diplomatičkog zbornika* da se na kraju donesu i registi na latinskom jeziku sasvim korisna i ima značajan informativan karakter. Ova je praksa preporučljiva prije svega kad se radi o veoma važnim edicijama kao što su upravo razni nacionalni diplomatarari.

U diplomatarima se mora ogledati kontinuitet poznatog diplomatičkog materijala, pa će registi zamijeniti mjesto izgubljene isprave o

kojoj imamo vijesti u drugim dokumentima. Tako se npr., u Trpimirovoj ispravi spominje darovnica kneza Mislava, pa regist nadomješta tu izgublenu ispravu, koja je smještena pod brojem koji odgovara približnim kronološkim podacima. U takvim će slučajevima biti korisno uklopiti u regist eventualne sačuvane tragove samog teksta isprave, što će se označiti navodnim znacima. Takav regist može biti nešto duži jer nadomješta čitavu izgublenu ispravu.

Smatramo da su ostali problemi registiranja sasvim tehničke prirode i da ih svaki priređivač mora poznavati ukoliko se upušta u izdavanje srednjovjekovne građe, pa ih stoga ovdje ne obrađujemo. Regist je najvažniji dio zaglavlja i on je ovdje obrađen kao njegov integralni dio, ali bilo je potrebno učiniti digresiju za slučaj kad regist nije dio zaglavlja, već se nalazi samostalno u jednom registariju, tj. zbirci regista.

Notarske isprave iz notarskih imbrevijatura neće biti potrebno registirati jer se podrazumijeva da su ta izdanja namijenjena stručnjacima koji će se u istraživanjima baviti samim tekstom. Naime, karakter notarskog instrumenta je takav da sam pravni čin najčešće i nije toliko zanimljiv s istraživačkog gledišta koliko oni mali sitni podaci što nam ih takva građa uzgred pruža

Legenda ili pregled tradicije dokumenta

Ovdje moramo odmah naglasiti da se pod navedenim naslovom podrazumijevaju razni podaci o tradiciji dokumenta, koji se odnose na njegov original, kopiju, razne prethodne edicije, faksimile i literaturu u kojoj se tretira problematika dokumenta. Ako se radi o ediciji koja sadrži stariji materijal, koji je zbog toga češće opterećen raznim problemima obrađivanim u raznim naučnim radnjama i prijašnjim edicijama, onda će ta legenda naći svoje mjesto odmah iza regista. To je praksa svih izdavača velikih nacionalnih diplomatarata. Međutim ako se radi o stereotipnoj građi koja nije opterećena određenom problematikom, ta će legenda biti sasvim kratka i imat će svoje mjesto iza teksta dokumenta. Ovdje ćemo prikazati prvi slučaj, a njegovu pravu sliku nalazimo u priloženim reprodukcijama *Slovačkog* i *Šleskog kodeksa*. Tako su postupili i izdavači I sveska našeg *Diplomatičkog kodeksa*, pa je razumljivo što se mjesto legende nalazi u tom izdanju neposredno iza regista, dok se u ostalim svescima legenda nalazi iza teksta isprave.

Ako je isprava sačuvana u originalu, potrebno je dati kratak opis, u kojem treba navesti: 1. materijal (pergamena, papir, stampata), 2. dimenzije (osobito za dokumente ranog srednjeg vijeka, kao i one koji imaju posebno značenje), 3. stanje očuvanosti, 4. arhivsku signaturu (original će se označiti s A a eventualne replike originala s A1, A2 itd. ili A', A'' itd.), 5. kratak opis pečata.

Kopije imaju svoju veću ili manju važnost, ovisno o tome da li je sačuvan original. O tome će ovisiti kako ćemo opisati kopije. Njihovo značenje neće nužno biti veće ako su starije, već ako daju veću garanciju za vjernost originalu. Prema tom kriteriju će biti i raspoređene. Označit

će se B, C, D itd. Ostali njihov opis bit će kao i kod originala. Dakako da će se posebno naznačiti ako se radi o imitativnoj kopiji, o autenticiranoj kopiji ili o transumptu. Bilo bi vrlo korisno naznačiti vrijeme postanka kopije, ako je to moguće. Ako kopija potječe iz nekog zbornika, točno će se naznačiti mjesto i strana gdje je zapisana.

Edicije u kojima je dokument već publiciran navest će se kronološkim redom. Kada se radi o ediciji koja se češće citira, obično se takva edicija označava kraticom ili siglom. Ipak neki smatraju da s tom praksom ne treba pretjerivati, jer se svaki dokument smatra individualnom cjelinom i njegovo cjelokupno prezentiranje mora biti na prvi pogled sasvim jasno. Osim za velike nacionalne diplomatare, kao što su *Monumenta Germaniae Historica* (MGH) ili Fejérov *Codex Diplomaticus Hungariae* (CDH), nije poželjno služiti se siglami.

Faksimili dokumenta publicirani u nekoj zbirci ili zasebno navest će se na način kako se citiraju i edicije.

Literatura u kojoj se raspravlja o problematici dokumenta navest će se punim naslovom i imenom autora, a nikako siglami. Ovdje treba naglasiti da u citiranju takve literature ne treba pretjerivati, pa se neće navoditi one rasprave u kojima se dokument samo spominje. Takvo beskorisno citiranje samo opterećuje izdanje. Isto tako, kada se radi o pitanju autentičnosti navest će se sva različita mišljenja, ali ne i svi autori koji zastupaju jedno te isto mišljenje. Razumije se da će se navesti u prvom redu mišljenja onih autora koji su svojim radovima stekli reputaciju i autoritet u povijesnoj znanosti.

Tekst

Opće je pravilo da vanjski izgled prezentiranog teksta odražava sliku teksta u predlošku. Stoga će se tekst donijeti kontinuirano, bez alineja, osim u slučaju kad ih nalazimo u predlošku. U notarskom dokumentu s novom alinejom započet će se potpis notara. Neki smatraju da bi se mogli odvojiti osnovni dijelovi isprave: protokol, korpus i eshatokol. Međutim, to odvajanje nema svrhe. Kod izvanredno dugačkih dokumenata gdje se vrši neko nabranje, koje najčešće počinje s »item«, radi preglednosti dokumenta može se početi s novom alinejom. Razumije se da će se posebnom alinejom odvojiti od teksta svi naknadni dodaci, koji će, uostalom, biti tiskani kurzivom. Potpisi svjedoka, a u notarskim ispravama i potpisi egzaminatora, najčešće su odvojeni, pa će se isti raspored zadržati i u ediciji.

Da bi stvorili što vjerniju predodžbu predloška, mnogi izdavači odvajaju vertikalnom crticom svaki redak. To se prakticira samo u slučaju originala i kad je riječ o dokumentima starijeg perioda. U citiranom *Slovačkom kodeksu* znak za takvo odvajanje jesu dvije usporedne crtice, ali se primjenjuju samo za oznaku prva tri retka.

U nekim diplomama invokacija je pisana povećanim slovima, pa stoga neki izdavači, kao u MGH, ograđuju taj tekst trostrukim znakom poput

slova x postavljen vertikalno. Ukoliko posjedujemo različite redakcije istog dokumenta, objaviti će se tekst jedne i druge paralelno u stupcima i to tako da će se tipografski istaknuti razlike druge redakcije u odnosu na prvu. Svrha je takvog publiciranja da se istaknu razlike i na prvi pogled uoče pokušaji eventualnog falsificiranja ili interpoliranja.

Kratice

Opće je načelo da se sve kratice razrješavaju. Ako edicija ima didaktičku svrhu, izostavljena slova kraćene riječi tiskati će se kurzivom ili još k tome metnuti u uglate zagrade. U strogo znanstvenim i svim drugim edicijama to nećemo činiti. Neki zastupaju mišljenje da ne treba razrješavati neke kratice riječi koje znače *mjere*, *novac* i *težinu*, pa bi trebalo ostati *den.* za denarius, *fl.* za florenus, *sol.* za solidus, *lib.* ili *lb.* za libra. Isto tako po nekima ne bi trebalo razrješavati neke konvencionalne kratice kao što su *etc.* (et cetera), *ss.* (subscripti), *mp.* (manu propria). U istu skupinu ubrajaju i kratice kojima se izražava dostojanstvo uz titulu, kao što su *Ill^{is}* (illustris), *Ill^{mus}* (illustrissimus), *M^{tas}* (maiestas) *P. V.* (paternitas vestra). Titule uz imena svetaca, kao što su *b.* (beatus), *s.* (sanctus), po nekima ne bi trebalo razrješavati. Titule koje označavaju društveni položaj, *gener.* (generosus) *prov.* (providus), *honor.* (honorabilis), *vener.* (venerabilis), također su svrstani u kratice koje ne bi trebalo razrješavati. Međutim, opće je pravilo da u veoma starim dokumentima ne treba činiti nikakav izuzetak. U dokumentima od XIII stoljeća dalje mogu se zadržati eventualno samo kratice *etc.* i *mp.* jer su to kratice poznate svakome, ali mora se voditi računa o činjenici da se objavljenim izvorom neće služiti samo stručnjak koji dobro poznaje frazeologiju i terminologiju srednjovjekovnih dokumenata, već će biti i takvih kojima će i jednostavne kratice pričinjati poteškoće ako ih ne razriješimo.

Budući da kod suspenzija završetak kraćene riječi nema određeno značenje već relativno, tj. ovisno o kontekstu može se dogoditi da postoji mogućnost za dvostruku interpretaciju takve kratice, u takvom slučaju bit ćemo u sumnji da li se radi o jednini ili o množini. To ćemo popratiti bilješkom u kritičkom aparatu. Isto tako, ako naiđemo na kraćenje koje nije uobičajeno, te se radi o samovoljnoj praksi pisara, i taj ćemo slučaj protumačiti u kritičkom aparatu.

Kako se u srednjovjekovnim tekstovima, izuzev onih koji su pisani beneventanom, sasvim nekonsekventno pišu riječi koje u sebi sadrže sibilirano *ti*, pa se jedanput pišu s *ti* a drugi put s *ci*, kratice takvih riječi razrješavat će se uvijek na isti način pišući te riječi grafijom *ti*, npr. kraticu *grā* transkribirat ćemo uvijek *gratia* a ne *gracia*, kraticu *rone* *ratione* a ne *racione*.

Iako se u srednjovjekovnim tekstovima u riječima koje nisu kraćene piše izmjenično *m* ili *n*, npr. *comparare*, *comparare*, *tempore*, *tempore*, *conburere*, *comburare*, mi ćemo se držati zakona fonetike, pa ćemo složence s kriticom za *con-* razrješavati uvijek prema tim zakonima, tj. pred labijalima *b* i *p* uvijek ćemo tu kraticu čitati *com-*. To se pravilo proteže i na složenu priložnu oznaku vremena *in perpetuum* koju srednjovjekovni pisac interpretira kao jednu riječ, pa ćemo je pisati skupa *imperpetuum*.

Poseban slučaj predstavlja dativ zamjenice *mihi*. Poznato je da se ona gotovo u svim srednjovjekovnim tekstovima piše *michi*, pa ćemo stoga tu kraticu uvijek tako razriješiti osim u slučajevima kada neki pisar piše samo *mihi* ili izmjenično i *michi*.

Poznata je stvar da jezične pojave imaju svoju pravu jezikoslovnu vrijednost tek onda ako se češće javljaju. Kod razrješavanja kratice treba voditi računa o tom principu, pa se stoga pretpostavlja da će se u izdavanje takve građe moći upustiti samo onaj stručnjak koji dobro poznaje karakteristike srednjovjekovnog latiniteta.

Ortografija

Kada se radi o tekstu koji je namijenjen proučavanju srednjovjekovne ortografije sasvim je razumljivo da ćemo taj tekst donijeti posve vjerno reproduciran. To je izuzetan slučaj. Onaj tko se duže vremena bavio takvim tekstovima, mogao je lako zapaziti da se neke ortografske specifičnosti stalno ponavljaju, dok neke predstavljaju izuzetnu pojavu. U ovom drugom slučaju najčešće se radi o pogreškama odnosno o neznanju pisara.

I ovdje važi načelo da ortografiju treba sačuvati kao u rukopisu. Kada se radi o neobičnoj primjeni ortografije takav će se slučaj prokomentirati u kritičkom aparatu.

Prije svega diftonge treba pisati onako kako to prakticira pisac: *ae*, *oe*, *e*, *e*. To vrijedi i za *z* i *ç*.

Sibilirano *-ti* (*-tia*, *-tio* i sl.) pisat ćemo kao u rukopisu. U kurzivnoj gotici to je vrlo često teško razlikovati. Tu mora doći do izražaja primjena našeg paleografskog znanja. U slučaju nesigurnosti moramo se opredijeliti za jezično pravilnu grafiju, tj. za *-ti*.

Što se tiče *u* i *v*, poznato je da u srednjem vijeku među njima postoji samo grafička a ne i fonetska razlika, pa se izmjenično pišu (npr. *vnius*, *vtilis*, *vniuersis*, *Vngaria*, *vicecancellarius*, *vinea*, — *octaua*, *soluere*, *peruenire*). Fonetska razlika javlja se tek u XVII stoljeću. Moderni izdavači zastupaju mišljenje da ih treba transkribirati prema njihovoj fonetskoj vrijednosti. Zaista, praksa u srednjem vijeku poznata nam je vrlo dobro, i ne bi bilo potrebno oponašati predložak što se tiče ovih grafija jer nam više ništa ne govore. Međutim, u nas je praksa sasvim drukčija. Mi ostajemo, možda i bez razloga, vjerni predlošku. Poznato mi je iz rada sa studentima koliko im poteškoću predstavlja takav način transkripcije. Nakon tolikih izdanja možda danas nije preporučljivo primijeniti drugačiju praksu, makar sam uvjeren da bi se to moglo učiniti. Dakako, u tom slučaju bilo bi potrebno u uvodu izdanja to navesti.

Riječ kraćenu pomoću poznatog znaka za *-rum* pred dentalima ćemo uvijek transkribirati kao *-run* (*quarundam* a ne *quarumdam*).

Svako *i-longa* treba transkribirati kao obično *i*, a ne kao *j*, kako to neki čine. To vrijedi bilo da takvo *i* ima zvukovnu vrijednost vokala ili polukonsonanta, pa ćemo pisati *iubeo Iadra*, *Vincentii*, a ne *jubeo*, *Jadra*, *Vincentij*. Isto tako pisat ćemo *hii*, a ne *hy* ili *hij*. Drugim riječima: nećemo nikada pisati *j*. Slovo *y* namjesto *i* zadržat ćemo kada se ono nalazi u osnovi riječi, npr. *ydoneus*, *pyus*, *sylva*, *tytulus*, *ymmo*.

Sve tzv. *geminatae* ćemo zadržati kao u predlošku, pa ćemo ostaviti u tekstu *provissum, legittime, allia* itd.

Slovo *w* ostavit ćemo kao u predlošku i onda kada zamjenjuje *vu*; npr. *wlgariter, in ewm* nećemo ispravljati u *vulgariter, in evum*.

Složenice ćemo ostaviti kao u predlošku, osobito ako je jasno da ih pisar tretira kao jednu riječ, pa ćemo uvijek ostaviti *contrafacere, nonvenientia, inanthea, imperpetuum, econtra, extunc, exnunc, necnon*.

Sasvim je razumljivo da ni u kojem slučaju nećemo mijenjati očite pogreške, makar se one i ponavljale. One često nastaju pod utjecajem talijanskog jezika, pa to može biti jedno područje znanstvenih lingvističkih istraživanja.

Velika i mala slova

U srednjovjekovnim dokumentima ne postoji dosljedan sistem upotrebe velikih slova. Od XIV stoljeća, otprilike, može se razabrati da velikim slovom započinju svi nazivi koji znače neku funkciju u laičkoj i kleričkoj hijerarhiji srednjeg vijeka, pa tako nalazimo pisano *Imperator, Rex, Regnum, Banus, Dux, Comes, Episcopus, Archidiaconus, Archipresbiter*, ali isto tako i *Civitas, Concilium, Comunitas, Comune, Ambaxiator, Capitaneus* itd. S druge strane, u istom ćemo tekstu naći imena osoba, gradova i pokrajina pisana malim slovom. Može se uzeti kao pravilo da sve ove nazive treba pisati malim slovom. Velikim će se slovom transkribirati sva osobna imena i prezimena, imena gradova i pokrajina, kao i pridjevi izvedeni iz imena naroda, pokrajina i gradova (*Romanus, Parisiensis, Iadrensis, Nonensis, Ragusinus, Dalmatinus, Croatus*).

Velikim će se slovom pisati titule u izravnom obraćanju: *Vestra Regia Maiestas, Beatissime Pater* i sl.

Nazive blagdana također treba pisati velikim slovom, iako se u nas prakticira pisanje malim slovom npr. *Nativitas Domini, festum Purificationis, Annuntiatio Beatae Mariae Virginis, dies Cinerum, dominica Laetare, dominica Esto mihi, Parasceve Domini, Pascha, Pentecostes, Corpus Christi* itd.

Kad riječ *Dominus* dolazi samostalno označujući Boga u kršćanskom smislu, tada će se pisati velikim slovom, ali kada se ona nalazi u apoziciji pisat će se malim slovom npr. *domini Iesu Christi*. Ovdje treba napomenuti da se ime Iesus nikad ne smije transkribirati kao *Ihsus*, jer je poznato da je takav oblik posljedica grčkog načina pisanja tog imena još iz vremena majuskule IHSUS, pa se grčko slovo eta i u miniskuli u latinским tekstovima nastavilo pisati slovom *h*.

Orijentacione dane u tjednu *kalendae, idus, nonae*, pišemo malim slovom, ali nazive dana u tjednu po planetima pišemo velikim slovom: *dies Lunae, dies Mercurii* itd., ali ćemo pisati *sabbatum*.

Interpunkcija

Poznato je da ni u upotrebi interpunkcije u srednjem vijeku ne vlada ni približno jedan sistem. Interpunkcija starije građe veoma se razlikuje od one nakon XIV stoljeća. Možemo ustvrditi da je ona više ritmičkog karaktera a manje gramatičkog ili logičkog. Ako u rukopisu

postoji neki određeni sistem mi ćemo se njega držati koliko god je to moguće. Ako se radi o narativnom izvoru koji je ujedno autograf, vlastita autorova interpunkcija može vrlo korisno poslužiti upravo nijansiranom razumijevanju teksta. Stoga ćemo je zadržati sve dotle dok se očito ne protivi strukturi rečenice. Što se tiče diplomatskog izvora, pitanje interpunkcije je dosta složeno. Naime, poznato je da iza formule promulgacije (*memorie comendamus, notum sit omnibus, omnibus et singulis declaramus* i sl.) slijedi tekst, koji put vrlo dugačak, a da se u stvari ne prekida. Nakon tako dugačkog teksta obično se i ne pomišlja da je čitava priča započela izjavnim veznikom *quod, quia, quomodo*, pa se ta beskrajno duga rečenica prekida raznim umecima, tako da često klauzulna formula (npr. formula renuncijacije) započinje velikim slovom *Renuntiantes* itd. Vrlo je važno da gramatički shvatimo cjelinu teksta i da ne dijelimo točkom ono što predstavlja jednu cjelinu. U takvim ćemo se slučajevima često služiti znakom točke i zareza.

Isto tako moramo paziti kakvu ćemo interpunkciju upotrijebiti iza intitulacije. Ako intitulacija počinje s *Nos* itd., nju treba shvatiti kao subjekt rečenice u kojoj je promulgativni glagol predikat. Npr. *Nos Margaretha, dei gratia regnorum Slavoniae, Croatiae et Dalmatie ducissa memorie commendamus, quod . . .* Netočno će biti: *Nos Margaretha . . . Memorie commendamus, quod . . .* Ako intitulacija ne počinje s *Nos* . . . itd., onda je treba shvatiti kao zasebnu cjelinu, to više ako iza nje ne slijedi promulgacija, kao npr. *In nomine sanctae et individuae trinitatis. Chuonradus divina favente clementia rex. Si loca sanctorum divino cultui consecrata . . .* Isto tako, u formuli datiranja nećemo točkom odvajati godinu od ostalog dijela datuma jer je to jedna cjelina, pa će stoga biti nepravilno: *Bude in secunda dominica quadragesime, qua cantatur Reminiscere. Anno domini MCCC quinquagesimo quinto.*

Već je rečeno da ćemo poštovati sistem interpunkcije predložka i nastojati ga uskladiti s gramatičkom interpunkcijom. Intervenirat ćemo samo u nejasno formuliranim rečenicama. Jedna od poteškoća na koje dosta često nailazimo jest odvajanje imena koja se nabrajaju, a nismo sigurni što sve spada jednom imenu. Ako u predložku postoji bilo kakav znak interpunkcije, u tom ćemo ga slučaju zamijeniti zarezom, a ako nam nije moguće sa sigurnošću ustanoviti koji sve elementi pripadaju dotičnom imenu, mi ćemo problem prikazati u kritičkom aparatu.

Opće je pravilo da priređivač izdanja svede interpunkciju na mjeru koja će tekst učiniti što jasnijim, a koja će se ujedno najviše približiti interpunkcijskim znakovima predložka. Sasvim je razumljivo da ćemo upotrebljavati moderni sistem interpunkcija te nećemo pribjegavati imitaciji znakova predložka ili stvaranju nekih novih simbola.

Upotreba kritičkih znakova, sigla i simbola

Prije svega treba naglasiti da ćemo svaki kritički znak, siglu i simbol protumačiti nakon uvoda edicije na posebnoj tabli. To je tim potrebnije što još uvijek svi ti znakovi nisu općenito prihvaćeni kao ustaljena praksa.

1. U uglaste zagrade izdavač edicije stavlja sve nadopune slova, riječi ili rečenice: [sta]tutum [statutum]. To će učiniti kada je sasvim sigu-

ran u opravdanost restitucije, pomažući se često terminologijom iz drugih dokumenata.

2. Uglastim zagradama i točkicama označit će se da je određeni dio riječi ili rečenice uništen, a nismo u stanju da ga nadopunimo. Ako se radi o manjem dijelu, nastojat ćemo da broj točkica odgovara broju slova ili riječi koje nedostaju. Ako se radi o većem dijelu, to ćemo označiti s više točkica u zagradama, ali ćemo bilješkom u kritičkom aparatu naznačiti da se radi o većem oštećenju: [...]
3. Dvostrukim uglastim zagradama bit će označeni ispravci u rukopisu koji su tamo uneseni naknadno zbog razure ili drugog oštećenja: [[statutum]]
4. Oštrim zagradama označit će se rekonstrukcije slova, sloga ili riječi koje je izvršio sam izdavač: <statutum>
5. Oblim zagradama označit će se ditografije (uzastopno ponavljanje riječi) ili riječ koja smeta razumijevanju teksta, pa je treba eliminirati: Rados de (de) ladra. Istim ćemo zagradama ograditi slova, riječi ili tekst koje je sam pisar označio da ih treba brisati. U srednjovjekovnim se spisima to označava točkicama ispod slova ili riječi. U notarskim spisima nalazimo često takve slučajeve. Sam notar u bilješci *in calce* upozorava o toj svojoj operaciji.
6. Vitičastim zagradama označavaju se interpolacije ili čak riječi koje su sa stajališta autentičnosti sumnjive: (*amoris causa*).
7. Uglastim zagradama koje imaju samo donji kut označit ćemo riječi koje pripadaju tekstu a kao naknadni dodaci nalaze se na margini ili između redaka: [statutum].
8. Uglastim zagradama koje imaju samo gornji kut označit ćemo riječ koja treba da stoji u tekstu, a na čijem se mjestu nalazi neka druga riječ. Ako, npr., u rukopisu stoji *casa* a treba po smislu stajati *casu*, to ćemo označiti ovako: [casu].
9. Zvezdicama će biti označene vjerojatne lakune u predlošku.
10. Točkicama će biti označene očite lakune u predlošku.
11. Riječ za koju nismo sigurni da smo je dobro pročitali popratit ćemo upitnikom u obloj zagradi.
12. Riječ koja ima nepravilan gramatički oblik, a nije tipičan kao karakteristika srednjovjekovnog latiniteta, popratit ćemo uskličnikom u obloj zagradi. To moramo učiniti zato da čitač ne bi pomislio da se eventualno radi o tiskarskoj pogrešci edicije: *regali(!) territorium*.
13. Vertikalnom crtom označit ćemo redak ili stih, dok će se dvostrukom vertikalnom crticom označiti stupac ili strana u narativnom izvoru.
14. Znak križa postaviti će se na mjestu simboličke invokacije ili uz ime svjedoka, ako se nalazi u predlošku. Ako se pak kao simbolička invokacija nalazi Konstantinov znak, bit će korisno da se postavi i u ediciji.

U našem diplomatskom materijalu ne nalazimo sve one znakove koji se nalaze u diplomatskim dokumentima zapadne Evrope. U izdanji-

ma diplomatske građe ti se znakovi ne reproduciraju, već se izražavaju siglami na onom mjestu gdje u tekstu dolazi dotični znak. Sigle za te znakove su ove:

- (C) = »chrismon«
- (B) = »bulla«
- (BD) = »bulla deperdita«
- (BV) = »Bene valet«
- (M) = »monogramma«
- (MF) = »monogramma firmatum«
- (R) = »rota«
- (RF) = »rota firmata«
- (S) = »signum«
- (SI) = »sigillum impressum«
- (SI D) = »sigillum impressum deperditum«
- (SP) = »sigillum pendens«
- (SP D) = »sigillum deperditum«
- (SR) = »signum recognitionis«.

U našim se edicijama upozorenje o notarskom znaku nalazi u legendi. Smatram da bi se mogla uvesti praksa da se na mjestu notarskog znaka u tekstu isprave stavi sigla (SN), što bi značilo *signum notarii*.

Na kraju treba još napomenuti da sve pojave uočene u tekstu moraju biti popraćene bilješkom u kritičkom aparatu.

Bilješke

Šo se tiče mjesta bilježaka, postoji dilema treba li njihovo mjesto u diplomatskim edicijama biti iza svakog dokumenta ili na dnu stranice bez obzira na to da li se na istoj stranici nalazi kraj jednog dokumenta i početak drugog dokumenta. Smatram, kako sam to više puta istaknuo, da svaki publicirani dokument predstavlja cjelinu za sebe, pa prema tome treba i na vanjski način pokazati što sve u ediciji pripada odgo-varajućem dokumentu. Tim principom rukovodili su se izdavači I sveska našeg *Diplomatičkog zbornika*. Izdavači spomenutog *Danskog diplomata* bilješke odvajaju od teksta kratkom crticom. Broj bilješke je u stvari poziv na redak. Tako, npr., 8C = *Cristophorus* znači da siglu C u osmom retku na dotičnoj strani treba čitati *Christophorus*. Izdavači spomenutog *Kodeksa Šlonska* bilješke postavljaju na dnu stranice. Ako se radi o narativnom izvoru, nema sumnje da ne možemo za bilješke naći drugo mjesto osim na dnu stranice.

Bilješke sačinjavaju kritički aparat. Prvi dio kritičkog aparata sadrži bilješke uz sam tekst. To su najrazličitije primjedbe izdavača. U većini slučajeva to će biti uglavnom varijante raznih rukopisa ili kopija. Najčešće će biti dovoljan samo tzv. negativni kritički aparat, u kojem ćemo donijeti samo one varijante koje se razlikuju od ediranog teksta. Ako ima još rukopisa ili kopija dokumenata, a nismo ih u nekoj bilješci citirali, to znači da se na tom mjestu necitirani rukopisi slažu s ediranim tekstom. Danas se prakticira da se pojedina bilješka kritičkog aparata označava malim slovima abecede. Ako je potrebno zbog množine

bilježaka, poslužiti ćemo se dvostrukim slovima abecede (aa, bb itd.) pošto smo iscrpili sva slova. Pri tome ćemo se služiti abecedom latinskog jezika. Ako su prethodni izdavači čitali neku riječ drugačije, donijet ćemo i njihova čitanja, osobito ako nismo uspjeli utvrditi sigurno čitanje. Bit će slučajeva da se u istom retku dva puta ponavlja ista riječ, te će prema tome biti potrebna dvostruka bilješka. Da ne bi nastala pomutnja na koju se riječ odnosi bilješka o varijanti, kod druge ćemo bilješke istu riječ popratiti s prethodnom ili idućom riječi teksta. Ako je riječ iz bilješke sasvim drugačija od riječi u tekstu, te nije jasno na koju se riječ odnosi bilješka, u kritičkom ćemo aparatu jednostrukom uglastom zagradom s desne strane omeđiti riječ iz teksta na koju se odnosi bilješka, a zatim ćemo donijeti varijantu iz odgovarajućeg rukopisa: "sibi vendiderit] *dederit* B. To znači da bilješkom a upozoravamo da u ediranom tekstu stoji *sibi vendiderit*, a da u kopiji B stoji *dederit*. Kod diplomatskog materijala, gdje se ipak u većini slučajeva radi o originalima i unikatima, kritički će se aparat sastojati od objašnjenja pojava na materijalu rukopisa, koje mogu utjecati na nerazumijevanje teksta, kao što su mrlje, oštećenja, radiranje, precrtavanje i sl.

Drugi dio kritičkog aparata sadrži komentare. Tu će se naći razna objašnjenja o kronološkom problemu, o osobama i toponimima, razne vlastite interpretacije koje će se razlikovati od onih prijašnjih editora. Nadasve je važno da se, kad je riječ o nekoj autenticiranoj kopiji, done-se tekst same autentifikacije.

Sasvim je razumljivo da će kritički aparat biti tiskan jezikom izdavača. Kako smo vidjeli, još danas neka izdanja (*Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*) imaju cjelokupan aparat na latinskom jeziku. Po mom mišljenju možemo požaliti što je ta praksa prekinuta, jer onaj tko može čitati latinske tekstove dokumenata sigurno bi mogao čitati sve komentare sastavljene latinskim jezikom. Osim toga, sastavljač komentara ne bi imao tolike poteškoće s terminologijom dokumenata, koju je katkada gotovo nemoguće adekvatno i jednostavno izraziti nacionalnim jezikom.

Obično se sve bilješke izdavača tiskaju kurzivnim petitom, dok se varijante i sigle tiskaju običnim petitom.

Na koncu moramo naglasiti da kritički aparat, naročito komentar, pruža mogućnosti izražavanja ličnih stavova izdavača prema tekstu samog dokumenta pa će on biti to oprezniji da ništa ne dira u samom tekstu. U stvari, najvažniji komentar, ako se uopće može takvim nazvati, bit će indeks edicije. Tu ćemo se, svakako, držati principa *melius abundare*, ali isto tako nećemo *index rerum* opteretiti raznim natuknicama koje tamo nemaju mjesta. O sastavljanju indeksa ovdje neće biti riječi, jer je to pitanje opširno obradio I. Filipović u svojoj radnji.

Na kraju treba istaknuti da ovo što je ovdje rečeno nisu nikakve norme, već samo jedan prilog diskusiji, koji se temelji na osobnom iskustvu u radu na objavljivanju diplomatske građe kao i na raspravama i praksi nekih modernijih izdavača. Isto sam tako nastojao, koliko god je to bilo moguće, da ukažem kako se načela izdavanja narativnih izvora u biti ne razlikuju mnogo od onih koja primjenjujemo u izdavanju diplomatskih izvora, makar sam imao pred očima upravo jedno idealno izdanje starije diplomatske građe. S obzirom na veoma raznoliku materiju teško

je normirati i kodificirati načela izdavanja koja bi se temeljila na istim kriterijima. Međutim, nema nikakve sumnje da bi bilo potrebno napustiti konzervativnost koja vlada, a koja znanosti mišta nova ne pridonosi, i prihvatiti umjerenu interpretativnu metodu. Potrebno je da sve naše institucije koje se bave izdavanjem srednjovjekovne građe usvoje jedinstveni sistem izdavanja izvora.

Riassunto

L'EDIZIONE DELLE FONTI DOCUMENTARIE NEL PASSATO ED OGGI

L'articolo è concepito come un breve disegno di un manuale. È diviso in tre parti:

I. L'egdotica come una nuova ed autonoma disciplina. Un aspetto storico sul modo di pubblicazione dei testi medievali

In questa parte dell'articolo si tratta inanzi tutto del luogo dell'egdotica fra le altre discipline ausiliarie di storia. Nel SSSR si chiama l'archeografia. Il problema del metodo di pubblicazione delle fonti documentarie è strettamente congiunto con i problemi di critica del testo, sia di quella estrinseca sia di quella intrinseca. Quando si tratta dell'edizione di un originale i problemi sono molto minori di quelli che esige la pubblicazione di una copia. Il cosiddetto metodo filologico si applica piuttosto alle fonti narrative, mentre quello detto storico si applica alle fonti documentarie. Lo sviluppo storico del metodo di edizione ha avuto tre periodi. Il primo detto prescientifico o iniziale comincia nell'epoca del rinascimento che coincide coll'invenzione della stampa. Tutto quello che era prima non si può chiamare la pubblicazione in senso stretto. Il secondo periodo comincia con famoso Carlo Lachmann, fondatore del metodo filologico. Il terzo è quello moderno detto il periodo di relativismo, di cui i protagonisti J. J. Hartmann, P. Maas, dom H. Quentin, J. Bédier, L. Havet etc. sostengono l'opinione che non è possibile applicare un stesso procedimento ad ogni caso, perciò il metodo di Lachmann considerano troppo arbitrario. Nei tempi recenti al problema di pubblicazione sono dedicati convegni internazionali e molte discussioni per trovare il modo di precisare ed unificare le norme che potrebbero essere accettate da tutti i redattori. In questa parte dell'articolo si espongono i saggi concernenti questa materia degli studiosi italiani, tedeschi, polacchi e croati. Esempi di alcune edizioni moderne (*Diplomatarium Danicum*, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, *Acta Albaniae Veneta*, *Commissiones et relationes Venetae vol. IV*) confermano che finora non si ha riuscito a conciliare i due metodi estremi: quello critico (interpretativo) e quello diplomatico difeso con tanta alacrità da F. Masai.

II. I lavori preparativi

Tenendo conto della diversità del materiale documentario medievale degli archivi jugoslavi l'autore fa distinzione delle edizioni reggruppandole in cinque classi come segue: 1. Codici diplomatici, 2. Edizioni dedicate ad

un certo tema, 3. Edizioni fatte secondo il principio della provenienza dei documenti, 4. Edizioni dei documenti del parlamento croato (sabor) e dei consigli delle città medioevali, 5. Documenti delle cancellarie notarili. È ben chiaro che i lavori preparativi dipenderanno dalla specie del materiale documentario.

III. Norme generali

Sebbene ogni edizione rappresenti un problema particolare bisogna tuttavia adottare le norme comuni non soltanto in riguardo al quadro usuale e tipico nel quale si presenta il documento, ma soprattutto quelle concernenti le abbreviazioni, l'ortografia, l'uso delle maiuscole e minuscole, la punteggiatura, l'uso di segni critici e di simboli. Innanzi tutto in tutta l'edizione deve essere eseguita l'uniformità del metodo scelto. Vale a dire che non si permette nessuna contaminazione metodologica. Bisogna trovare una misura fra il documento e il modo moderno di presentazione. Ogni intervento del redattore deve essere moderata, anzi cautissima, ma bisogna tuttavia evitare inutile e sterile conservativismo.

8.

*Konrad schenkt dem Kloster Fulda unter gewissen Bedingungen den Hof Trebra.
Frankfurt 912 Juli 1.*

Originaldiplom im k. Staatsarchiv zu Marburg (A).

- 5 *Schannat Trad. Fuld. 227 n° 552 aus A (a). — Orig. Guelf. 4, 280 aus A (b). — Kremer Orig. Nass. 2, 46 n° 28 aus ab. — Leibnitz Ann. 2, 304 aus A. — Dronke CD. Fuld. 305 n° 658 aus A (c). — Böhmer A. Conr. 13 n° 7 aus ac. — Böhmer Reg. Imp. 6, Reg. Kar. 1238.*

Verfasst und geschrieben von SA.

- 10 (C.) § In nomine sanctae et individuae trinitatis. Chuonradus divina favente cle-
mentia rex. Si loca sanctorum divino cultui consecrata in quibus redemptori om-
nium iugiter laudes assidue ac crebre celebrantur excubiae, congruis § honoribus
adornamus et ibidem degentium ac deo famulantium vitam, quo liberius supernae con-
templationi ac dei vacationi possint assistere, temporalibus subsidiis satagimus fulciri *,
15 non solum ipsos sanctos quibus devotio famulatus impenditur habebimus patronos,
verum etiam omnium iudicem ad cuius laudem cuncta bona deferuntur procul dubio
promerebimur remuneratorem. Quapropter noverit omnium fidelium nostrorum praesen-
tium scilicet et futurorum industria, qualiter nos ob aeternae mercedis augmentum et
per intercessionem venerandae ac dilectae genitricis nostrae Glismuodae sancto martyri
20 Bonifacio quasdam res iuris nostri et paternae hereditatis in pago Häsitū dicto^b et
in comitatu Bardonis^b sitas, id est curtem Dribura nuncupatam, cum curtilibus aedi-
ficiis familiis et mancipiis utriusque sexus terris cultis et incultis agris pratis campis
pascuis silvis forestibus aquis aquarumque decursibus quaesitis et inquirendis et omni-
25 bus quae dici aut nominari possunt appenditiis, a praesenti die in proprium donavi-
mus, ea videlicet ratione atque conciliatione ut praefata cara genitrix nostra a praedicti
martyris coenobio in pago Loganacouue appellato in comitatu Ottonis fratris nostri^c
loca quae vocitantur Mittiu, Altinchirihha, Mertineshusa, Liūna^d et Niuunchirihha, cum
curtilibus aedificiis^e aecclesiis mancipiis utriusque sexus terra salica cultis et incultis
agris pratis campis pascuis silvis aquis aquarumque decursibus viis et inviis exitibus
30 et redivitis quaesitis et inquirendis omnibusque rebus ad eadem loca rite pertinenti-
bus, ad dies vitae suae econtra in proprietatem accipiat et post vitae suae discessum
in ius et dominium eiusdem coenobii redeant. Iussimus quoque hoc praeceptum inde
conseribi per quod huiusmodi factum in omnibus et per omnia confirmavimus decer-
nentes et statuentes, quatenus abba sepe dicti monasterii talem inde ulterius in pra-
35 dicta^f coadunatione teneat potestatem sicut et de aliis rebus quae antiquis temporibus
ad eundem locum pertinere videbantur. Et ut hoc confirmationis et largitionis nostrae
praeceptum firmum stabileque permaneat, manu nostra subtus illud firmavimus anuli-
que nostri impressione insigniri praecepimus.

§ Signum domni Chuonradi (MF.) serenissimi regis. §

- 40 § Salomon cancellarius advicem Piligrimi archicappellani recognovi et § (SR. NN.)
(SI. 3.)

Data kal. iul. anno incarnationis domini DCCCXII, indictionum xv, regnante glo-
riosissimo rege Chuonrado anno I; actum Franconofurt; in dei nomine feliciter amen.

- 45 § [Foltz] a) corr. aus fulcire b) SA. trug Häsitū dicto und Bardonis nach c) gleichfalls
nachgetrayen pago — nostri d) corr. aus Liuni e) cum — aedificiis auf Rasur f) A.

Kaiserurkunden I.

2

Prilog I: Mon. Germ. Hist. Conradi I et Heinrici I diplomata

147

1254. 12. august

Anagni

Pave Innocens 4. eftergiver alle, der bidrager til opførelsen af Aarhus domkirke, 40 dages kirkebod.

A: tabt — Aa: Aarhusbogen f.14r. med overskrift *Indulgentia XL dierum ad consummationem operis.*

Tryk: SRD. VI 391; Dipl. AM. I 202; Bull.Dan. 370 nr. 483 — Reg.Dan. nr. 575 og 961.

Bullen maa, hvad der fremgaar af udstedelsesstedet Anagni, være udstedt af Innocens 4. og ikke af Innocens 3. som Suhm X 259 og Münter, Mæg. f. Kirchengesch. I 375 antager, cf. Potthast nr. 15485.

Innocentius episcopus seruus seruorum dei. uniuersis Christi fidelibus per
 Lundensem prouinciam constitutis salutem et apostolicam benedictionem. 10
 † Quoniam. ut ait apostolus. omnes stabimus ante tribunal Christi recepturi
 prout in corpore gessimus siue bonum fuerit siue malum. oportet nos diem mes-
 sionis extreme misericordie operibus preuenire ac eternorum intuitu seminare
 in terris quod reddente domino cum multiplic(at)o fructu recolligere debeamus 15
 in celis. firmam spem fiduciamque tenentes quoniam qui parce seminat parce
 et metet. et qui seminat in benedictionibus de benedictionibus et metet uitam
 eternam. † Cum igitur sicut accepimus. uenerabilis frater noster episcopus et
 capitulum Arusienses cathedralem ecclesiam Arusiensem edificare inceper-
 (n)t opere non modicum sumptuoso sintque ad id fidelium subsidia oportuna. 20
 uniuersitatem uestram rogamus. monemus et hortamur in domino. in remissio-
 nem peccaminum uobis iniungentes quatinus de bonis uobis a deo collatis piis
 eis ad hoc elemosinas et grata caritatis subsidia erogetis ut per subuentionem
 uestram opus huiusmodi ualeat consummari. et uos per hec et alia bona que
 domino inspirante feceritis ad eterne possitis felicitatis gaudia peruenire. † 25
 Nos enim de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli aposto-
 lorum eius auctoritate co[n]fisi omnibus uere penitentibus et confessis qui ad
 consummationem predicti operis manum porrexerint adiutricem quadraginta
 dies de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus. presentibus usque
 ad consummationem operis ualituris. quas mitti per questuarios districtius in- 30
 hibemus. eas si secus actum fuerit carere uiribus decernentes. † Datum Anag-
 nie. ii. idus augusti pontificatus nostri anno xii^o.

15 multiplic(at)o multiplico *ms.* 19-20 inceperi(n)t inceperit *ms.*

12: cf. Rom. 14,10. 2 Cor. 5,10.

158.

Mikulin, 24 maja 1212

Wincenty, biskup krakowski, potwierdza w posiadaniu klasztoru cystersów w Sulejowie swe dawne nadania z miejscowości Czerników i Gojców.

A. Oryg. pergaminowy dobrze zachowany, starannie spisany, liniowany atramentem. Wymiary: szerokość około 28 cm, wysokość około 21 cm, zakładka około 1,4 cm. Warszawa Biblioteka Krasieńskich (spalony w r. 1945).

- Reprodukcja: a. Krzyżanowski St., *Mon. Pol. Palaeogr. tabl.* 55, b. *Kod. dypl. kat. krak. I tabl.* 2 (częściowa); — druk: c. Golegbiowski Ł., *Wiadomość o darach A. Cypryńskiego*, (*Roczn. Warsz. Tow. Przyj. Nauk* 1827, XIX. 137—139, nr 3), według A; d. *Kod. dypl. malop. I nr 9*, według A; e. Perlbach M., *Pommerellisches UB.*, Gdańsk 1882, nr 15, według A; — regest: f. Mitkowski J., *Początki klasztoru cystersów w Sulejowie*, Poznań 1949, 302 nr 6.

- Literatura: 1. Kętrzyński St., *Ze studiów nad Gerwazym z Tillbury*, (*RAU. h.* 1903, XLVI. 168 przyp. 2); 2. Laguna S., *Pisma*, Warszawa 1915, I. 321—322; 3. Zachorowski St., *Studia do dziejów XIII w.*, (*RAU. h.* 1921, LXII. 87 przyp. 5); 4. Grodecki R., *Mistrz Wincenty biskup krakowski*, (*Roczn. Krakows.* 1923, XIX. 36, 52); 4. Balzer O., *Studium o Kadlubku*, (*Pisma Pośm.* I. 8 przyp. 2); 6. Mitkowski J., *Początki klasztoru w Sulejowie* 28.

- ...Ego Vincentjus Cracoujensis episcopus¹... in priori privilegio predia de Cynnichou² et de Goycheu³ fratribus de Suluqu⁴ contulerimus et confirmavimus nostram nunc voluntatem primam, secundam et ultimam in perpetuum valituram super collacione eorundem prediorum in presenti pagina exprimimus... Est autem hec confirmacio facta anno ab incarnatione domini millesimo CC^{mo}XII^{mo}, VIII kalendas iunii, pontificatus vero nostri anno IIII^{to}, in colloquio de Mecholin⁵ et hii fuerunt presentes... Alardus abbas de sancto Vincentjo⁶, Henricus prior eiusdem loci⁷.

Nr 158. ¹ Wincenty Kadłubek, biskup krakowski, 1207—1218, por. Grodecki R. (4).

- ² Czerników Opatowski, pow. Opatów; por. *Słown. Geograf.* I. 829. Jest to widocznie dziedziczna posiadłość Wincentego; por. Grodecki R. (4, str. 36, 52).

³ Gojców, pow. Opatów; por. *Słown. Geograf.* II. 650.

⁴ Tj. klasztor cystersów w Sulejowie; por. Mitkowski J. (6, pass.).

- ⁵ Tj. Miecholin, pow. Jeźów; por. *Słown. Geograf.* VI. 412. O kolokwium tym por. Zachorowski St., *Studia z historii prawa kościelnego i polskiego*, Kraków 1917, 10, gdzie starsza literatura przedmiotu.

⁶ Alard, opat klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu 24 V 1212—1218.

⁷ Henryk, przeor tegoż klasztoru, wspomniany w r. 1206, por. wyżej nr 123 przyp. 6.

(285)

1383 VII 30

Senato, Privilegi, 1, c. 56

Priuilegium Jllustris et excelsi domini *Stephanj Tuertcho Regis* etc de Ciuilitate sua, atque suorum Filiorum et heredum
Anthוניus venerio. dei gatia dux *veneciarum* etc. Vniuersis et Singulis, presens literas (*v. cancellatum*) Priuilegium Jnspecturis, Salutem, et sincere dilectionis affectum., Ducalis benignitas, in liberalitatis operibus solita Celeberrime conuersari. Tanto personas Jllustres et Excelsas preuenire studet honoribus, et dotilibus ampliare fauoribus. Jpsarum que Petitiones liberalius exaudire, quanto se nostro ducatur, deuotiores fide, et Claritate Laudabilium operum ostenderit. Vnde cum Serenissimus dominus *Stephanus Tuartcho*, dei gratia, Rex *Rassie, bossine, maritimarum que partium* etc. honoris et nominis nostri zelator assiduus, qui semper cum eius progenitoribus, Jnclite memorie, se verum expressit *venetum* et perfectum, se penes ducatum nostrum, sentiens suis meritis gratiosum, plurimum et acceptum, nostram fecerit magnificentiam amicabiliter rogari, vt nobis placeret, Jpsum eius que filios et heredes, aliorum Nobilium *venetorum* nostrorum et fidelium nostrorum, gratiosius aggregare, vt beneficijs Citadinatus dotati, Nobilium et Ciuium *Veneciarum* congauderent. Nos attendentes dilectionem Jngentem, ac gratum affectum, et Sinceritatem, quam semper prefatus dominus *Stephanus Rex*, ad Nos et ducatum nostrum, et Singulares personas eiusdem, feruenter et laudabiliter ostendit, acceptorum operum per Effectum, benemeritas preces ipsius, duximus digne retributionis munere, gratificabiliter acceptandas, Notum igitur fieri volumus Vniuersis et Singulis, tam presentibus, quam futuris, Quod omni Juris consiliorum, et ordinamentorum nostrorum, Jntegra solemnitate seruata, prefatum dominum *Stephanum Regem*, cum suis filiis et heredibus, in *Venetos* et ciues nostros, Recepimus atque recipimus, et *Venetos*, et Ciues nostros fecimus et facimus, Et pro *Venetis* et Ciuibus nostris, in *Venetijs* et Extra, vbilibet haberi volumus et tractari, Jpsos sincere dilectionis brachijs amplexantes, ac firmiter statuentes, quod eisdem

263

110.

Emericus, rex Hungariae, decimas de omnibus proventibus regalibus a sanctis Stephano et Ladislao regibus archiepiscopo Strigoniensi concessas confirmat: item decimam tributorum in terra Scip et in Bratislava et domum regalem Strigonii eidem archiepiscopo et archiepiscopatu Strigoniensi donat.

1198

Autographum in membrana (265 x 141 mm) scriptum, passim violatum et laceratum in archivo primatiali Strigoniensi (L. J. N. 1) asservatur (A). — Apographum reperitur in confirmatione Matthiae I. regis Hungariae, 16. febr. 1465 data, quae confirmationi Wladislai II., regis Hungariae, 4. dec. 1498 datae inserta ibidem (N. 17A) asservatur (B2); copia simplex eiusdem confirmationis saec. XVIII. scripta in archivo sam. Görgy de Toporec (MOL DI-71293) asservatur (F1). — Copia vidimata 12. aug. (e confirmatione Ferdinandi I., regis Hungariae, 10. dec. 1542 data) extralata in archivo privato capit. Scepusiensis (Scr. 10, N. 1) asservatur (E). — Copiae simplices saec. XVIII. scriptae in MOL (DI-25025, 71241, 71288) asservantur (F2, F3, F4). — Apographum saec. XVIII. scriptum in tomo LXI collectionis Hevenesianae, qui hodie non plus exstat, reperiebatur (M).

N. Schmitth, Episcopi Agrienses I, pag. 106. — Car. Wagner, Analecta Scepusii I, pag. 24, num. 1 (ex E). — N. Schmitth, Episcopi Agrienses I, pag. 106. — Car. Wagner, Analecta Scepusii I, pag. 24, num. 1 (ex E). — St. Katona, Hist. crit. IV, pag. 504. — G. Frjér, CDH-II, pag. 324 (e M). — Jg. Batt-hyányi, Leges eccl. II, pag. 288. — F. Knauz, (Magyar Sion I, 1863, pag. 134. =) Cod. dipl. primat. eccl. Strigoniensis I, pag. 14, num. 14 (in reg. ex A); idem MES I, pag. 156, num. 139. — E. Szentpétery, Reg. Arp. I, pag. 54, num. 177.

Appellatione „Scip“ Scepusium notari Gy. Pauler, A magy. nemzet tört. II², pag. 13—14 et E. Szentpétery, o. et l. cit., putabant. Econtra J. Karácsonyi, Halavány vonások, pag. 1050, demonstrabat „Scip“ villam Szép (Szépfalu) apud Strigonium sitam significare, quae pariter A. Fekete Nagy, A Szepesség kialakulása, pag. 26, secutus est. — In tenore litterarum contradictionem se occultari putamus, cum archiepiscopo decimae de omnibus proventibus regibus donentur et inaeper superfluae decimae de tributis in terra Scip et Bratislava nominatim occurrant. — Scriptura autographi elementa manus imperitiae (vel imitationem conantis?) praebere videntur.

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Emricus^a, dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie Rameque || rex, omnibus notificamus, quod quia sanctissimus rex S Stefanus¹ et beatus Ladizlaus rex², Hungarie reges, nostri patres || et predecessores, ordinaverunt, recepto apostolico mandato, ut de omnibus proventibus regalibus, nunc habitis et quouomodo et || nomine habendis atque ampliandis, rex Hungarie quicumque fuerit a deo coronatus per sedem Strigoniensem, in signum catolice fidei decimam solvere deberet archiepiscopo Strigoniensi, a quo fidem baptizmati et coronam receperunt. Nos eadem fide, qua ipsi salvari volentes, in perpetuum statuimus, quod de omnibus proventibus regalibus archiepiscopus Strigoniensis decimam ad plenum recipere debeat, prout semper receperunt; item decimam tributorum in terra Scipiensi et in Posenio ipsi domino archiepiscopo Strigoniensi in perpetuum pro mensa sua, sicut per sanctos reges erant donate. Item pro salute nostra et pro discordia vitanda, exemplo sanctorum regum, donavimus in perpetuum domum regalem in castro Strigoniensi, que nondum fuit opere consumata, eidem Strigoniensi archiepiscopatu, tamen tempore necessitatis nostre ipse dominus archiepiscopus nos in eadem recipere teneatur. Datum per manus domini Kaptapani^b, episcopi Agriensis, aule nostre cancellarii, anno ab incarnatione domini M C nonagesimo octavo.

Stigillum iam avulsam et deperditum olim in funiculis sericis rosei coloris appendebat.

111⁺⁺⁺.

Emericus, rex Hungariae, Iobo, archiepiscopo Strigoniensi petente, Marco, filio Gola, privilegiis amissis, possessionem castrorum Gemer et Szent-Mihályúr a praedecessoribus suis concessam confirmat.

1198

110. ^a A; recte: Emericus. ^b A; recte: Kaptapani.
¹ 1001—1038. ² 1077—29. iul. 1095.